

KREU III

LUFTA E POPULLIT SHQIPTAR PËR MBROJTJEN E PAVARËSISË DHE TËRËSISË TOKËSORE TË SHTETIT SHQIPTAR (1914-1921)

1. SHQIPËRIA GJATË LUFTËS SË PARË BOTËRORE

Shpërthimi i Luftës Botërore dhe pushtimi italian i Vlorës Pas përgatitjesh të gjata dy fuqitë kryesore të Lidhjes Tripalëshe, Gjermania dhe Austro-Hungaria, e ndjenë veten të gatshme për të filluar luftën kundër fuqive të Antantës. Si pretekst shërbeu vrasja në Sarajevë të Bosnjës e trashëgimtarit të fronit austriak, Franc Ferdinandit, më 28 qershor 1914, nga anëtarët e një organizate nacionaliste serbe. Një muaj më vonë, më 28 korrik, Austro-Hungaria i shpalli luftë Serbisë. Konflikti i armatosur austro-serb u shndërrua shpejt, qysh në ditët e para të gushtit 1914, në një luftë botërore midis dy blloqeve kundërshtare imperialiste, midis Gjermanisë dhe Austro-Hungarisë, nga njëra anë, dhe Anglisë, Francës dhe Rusisë, nga ana tjetër. Fuqia tjetër e madhe evropiane dhe aleatja e Tripalëshit — Italia, shpalli asnjëherë dhe qëndroi përkohësisht jashtë luftës. Më vonë hynë në luftë edhe vende të tjera duke e rritur numrin e pjesëmarrësve në 28 shtete.

Lufta e Parë Botërore ishte një luftë imperialiste për të dy palët ndërluftuese. Ajo shpërtheu si pasojë e krizës së përgjithshme të sistemit ekonomik e politik botëror të kapitalizmit, e acarimit të kontradiktave për një ndarje të re të botës që ekzistonin me kohë midis Fuqive të Mëdha kapitaliste, e, në radhë të parë, midis Gjermanisë e Anglisë. Një nyje e mprehtë e këtyre kontradiktave që prekte drejtpërdrejt edhe Shqipërinë ishte Ballkani. Pas luftërave ballkanike këtu u ndeshën me një forcë të re synimet e vjetra ekspansioniste të Austro-Hungarisë me ato të Serbisë dhe të Rusisë që qëndronte pas saj, si dhe kontradiktat territoriale midis vetë shteteve ballkanike, kontradikta që nxite-shin nga Fuqitë e Mëdha.

Shpërthimi i Luftës së Parë Botërore pati pasoja të rënda për shtetin e pavarur shqiptar, të pakonsoliduar ende politikisht. Fuqitë e Mëdha, të cilat e kishin vënë këtë shtet nën garancinë dhe kontrollin e tyre, tani ishin në luftë me njëra-tjetrën. Ky kontroll i fuqive dhe rivaliteti midis tyre e kishin penguar në një farë mase realizimin e lakmive të veçanta të fuqive imperialiste, si të Italisë e Austro-Hungarisë, ashtu edhe të shteteve ballkanike fqinje. Por tani KNK, i përbërë nga anëtarë të fuqive ndërluftuese, u paralizua krejtësisht. Nga ana tjetër, me shpërthimin e konfliktit botëror të dy blloqet e fuqive ndërluftuese shpejtuan ta përdornin Shqipërinë secili për vete, edhe si një objekt të planeve të tyre luftarake e politike. U krijua kështu një gjendje e favorshme ndërkombëtare për shtetet fqinje që lakmonin tokat e Shqipërisë, të cilën e shfrytëzuan në fillim qeveria e Romës dhe ajo e Athinës.

Qeveria italiane kërkonte ta përdorte asnjëherë në shpallur në fillim të luftës, si një maskë për t'u përgatitur më mirë për luftë nga pikëpamja ushtarake dhe për të pasur kohë që të hynte edhe në pazarllëqe me fuqitë e të dy blloqeve ndërluftuese. Ajo synonte kështu të siguronte prej tyre sa më shumë përfitime si shpërblim për qëndrimin e saj të favorshëm ndaj njërit ose tjetrit bllok. Përveç bashkimit të krahinave me popullsi italiane që ndodheshin ende nën Austro-Hungarinë, Italia synonte të vendosej edhe në Ballkan e të depëronte më tej në Lindjen e Afërme. Në realizimin e këtyre synimeve ajo e shikonte Shqipërinë, për shkak të pozitës së saj gjeografike, si një kryeurë. Vëmendjen e saj e kishte tërhequr veçanërisht pozita strategjike e Vlorës, rëndësinë e së cilës për Adriatikon zëdhënësit e borgjezisë imperialiste italiane kishin filluar ta krahasonin me atë që kishte Gjibraltari për Mesdheun.

Pazarllëqet midis qeverisë së Romës dhe fuqive të dy

blloqeve kundërshtare, të cilat përpiqeshin ta bënin Italinë secila për vete, vazhduan për muaj të tërë. Ndërkaq, qeveria italiane donte të vendosej sa më parë në Vlorë për ta pasur këtë, në çdo rast në dorë, edhe në qoftë se lufta do të përfundonte pa pjesëmarrjen e saj. Për ta shpejtuar këtë pushtim dhe për ta kryer atë me miratimin e Fuqive të Mëdha ndërluftuese, qeveria e Romës gjeti shumë pretekste, e sidomos «rrezikun» që kërcënonte Vlorën nga ana e ushtrive greke që kishin pushtuar Shqipërinë e Jugut, nën maskën e lëvizjes së armatosur «vorio-epirote» dhe që në fund të shtatorit 1914 i ishin afruar Beratit. Në të vërtetë vetë qeveria greke e ftonte atë të Romës të pushtonte Vlorën, të cilën ia njihte Italisë si zonë të sajën. «Greqia dëshiron që nga kriza e tanishme të lindë një rrethanë e tillë që do t'i lejojë Italisë të vendoset në Vlorë», i deklaronte përfaqësuesit italian në Athinë kryeministri grek, Venizellua. Me këtë veprim qeveria e Athinës synonte ta ligjëronte pushtimin *de facto* të Shqipërisë së Jugut, duke marrë më parë miratimin e Italisë, si fuqia që ishte këtu më e interesuar dhe pastaj edhe atë të fuqive të tjera nënshkruese të protokollit të Firences të dhjetorit 1913. Për t'ia arritur këtij qëllimi edhe Venizellos i duhej një pretekst dhe këtë e gjeti në «pazotësinë» e qeverisë së J. Zografos për të ruajtur atje rendin publik.

Këto veprime të njëkohshme e të bashkërenduara të qeverisë italiane dhe asaj greke, që kishte shpallur gjithashtu asnjësinë ndaj konfliktit botëror, nuk hasën në ndonjë kundërshtim nga ana e fuqive. Fuqitë e të dy grupeve ndërluftuese për të mos e hedhur Italinë në anën kundërshtare pranuan, në tetor 1914, kërkesën e saj për të pushtuar Vlorën dhe i njohën njëkohësisht Greqisë, gati po për të njëjtat arsye, pushtimin ushtarak të dy trevave të Shqipërisë së Jugut, të Korçës dhe të Gjirokastrës.

Aktivitetin e mësipërm diplomatik e pasuan veprimet ushtarake italo-greke brenda në vend. Në këtë drejtim puna për qeverinë greke ishte fare e lehtë. Asaj i mbetej vetëm të merrte disa masa që të jepnin, në dukje, përshypjen e ripushtimit të Shqipërisë së Jugut nga ana e Greqisë. Kështu, më 27 tetor, Venizellua shpalli nga Athina se kishte kryer pushtimin e «Vorio-Epirit». Në fakt qeveria greke dërgoi në dy trevat jugore të Shqipërisë vetëm disa reparte të reja të ushtrisë së saj të rregullt. Në të njëjtën kohë «qeveria» e J. Zografos, e krijuar në shkurt 1914 nga qarqet sunduese të Athinës, u shpall tani e përmbysur po nga vetë Athina.

Më ndryshe qëndronte puna për qeverinë e Romës.

Orvatjet për ta përdorur Esat Toptanin si vegël për realizimin e planeve të saj në Vlorë nuk dhanë rezultate të menjëhershme. Me kthimin e tij në Durrës në ditët e para të tetorit, pashai toptanas nuk e zotëroi dot gjendjen. Synimi i qeveritarëve italianë për t'iu shmangur një konflikti të armatosur me shqiptarët dhe për t'u vendosur në Vlorë me sa më pak forca, u duk gjithashtu, i vështirë për t'u vënë në jetë. Personalitetet diplomatike dhe ushtarake të dërguara prej tyre në Shqipëri, për të parë nga afër gjendjen, nuk e përjashtonin një konflikt të tillë.

Rrethet patriotike shqiptare ndiqnin me shumë shqetësim si krizën e thellë politike që vazhdonte brenda vendit, ashtu edhe politikën armiqësore të shteteve fqinje. Ato i hodhën poshtë parullat demagogjike të Romës, sipas së cilave vendosja e Italisë në Vlorë do të kishte për qëllim «të ruante» vendimet mbi Shqipërinë të Konferencës së Ambasadorëve në Londër, si e vetmja fuqi nënshkruese e këtyre vendimeve që kishte mbetur asnjane. Duke u bërë shprehës të këtij qëndrimi patriotik e antiimperialist të masave, korrespondenti i gazetës «Dielli» në Durrës shkruante, më 15 shtator 1914, se shqiptarët e kuptojnë lodrën që lot Italia në kurrizin e tyre, se ata e shohin «fort bukur varrin që po u bën» dhe thërrasin: «poshtë politika e ndyrë italiane!». Rrethet patriotike vlonjate përpiqeshin t'i hiqnin Italisë çfarëdo preteksti për të zbarkuar. Për këtë qëllim, ato e kishin zëvendësuar për dy herë rresht flamurin turk, të ngritur atje nga krahu turkoman i forcave kryengritëse, me atë shqiptar.

Në këto kushte Italia iu shmang përkohësisht pushtimit ushtarak të Vlorës dhe më 29 tetor zbarkoi një «mision sanitar» italian, qëllimi i vërtetë i të cilit nuk ishte mjekimi i disa mijëra refugjatëve që kishin ardhur në Vlorë nga Shqipëria e Jugut për të shpëtuar prej persekutimeve të pushtuesve grekë, sikundër u tha zyrtarisht, por për të përgatitur terrenin për pushtim. Të nesërmen, më 30 tetor 1914, Italia pushtoi Sazanin, të liruar nga Greqia në qershor të atij viti.

Pas dy muajve, më 25 dhjetor 1914, kur në Shqipëri ziente konflikti i brendshëm, pas një provokacioni të kurditur prej agjentëve të Romës, Italia pushtoi Vlorën duke zbarkuar në fillim forca të marinës luftarake dhe pas 3 ditësh forca tokësore.

Masat patriotike shqiptare, për shkak të gjendjes kaotike në të cilën ndodhej atëherë i gjithë vendi, nuk mundën të bashkoheshin e të organizonin kundër agresorëve italianë një qëndresë të armatosur.

Pushtuesit italianë vunë nën kontrollin dhe vartësinë e tyre të plotë administratën e Vlorës dhe me qëllime demagogjike ulën këtu flamurin turk e në vend të tij ngritën atë shqiptar, përkrah tringjyrëshit italian. Në të njëjtën kohë ata filluan nga arrestimet dhe internimet e patriotëve dhe shumë shpejt, siç shkruhej në letrat që i dërgoheshin atëherë nga Shqipëria dhe sidomos nga Vlora shtypit shqiptar jashtë vendit, «zunë të thonë që Vlora është e tyre, zunë ta shikojnë veten si zotërit e vendit», por në këto letra, shprehej besimi se Italia «nuk do ta përtypë dot Vlorën».

Traktati i fshehtë i Londrës i 26 prillit 1915

Edhe pas pushtimit të Vlorës, qeveria e Romës i vazhdoi bisedimet diplomatike me fuqitë e të dy blloqeve ndërluftuese, duke i shtuar gjithnjë e më shumë kërkesat e saj ekspansioniste territoriale. Ajo i kërkonte Austro-Hungarisë, si kusht për të ruajtur asnjësinë deri në fund, jo vetëm tokat italiane që ishin nën perandorinë dualiste, por të pranonte edhe sovranitetin mbi ishullin e Sazanit, mbi Vlorën dhe rrethet e saj etj.

Kërkesën e mëparshme për pushtimin ushtarak italian të Vlorës, Vjena e pranoi sepse u krye nën maskën e «ruajtjes» së vendimeve të Konferencës së Ambasadorëve në Londër, çka nuk e angazhonte qeverinë austro-hungareze për veprimet që do të merreshin pas luftës. Ajo nuk do ta kishte vështirë ta largonte Italinë nga Vlora në qoftë se blloku austro-gjerman do ta fitonte luftën. Madje, sapo Italia zbarkoi në dhjetor ushtrinë e saj në Vlorë, Vjena ndërhyri pranë udhëheqësve turkomanë të kryengritjes në Shqipëri, që të mos i sillej këtij pushtimi asnjë pengesë. Për këtë, ajo kërkoi edhe ndihmën e qeverisë së Stambollit, e cila ndërmoi hapa në këtë drejtim. Por në planet e perandorisë austro-hungareze Shqipëria zinte një vend të rëndësishëm si barrierë kundër depërtimit të Italisë në Gadishullin Ballkanik dhe si pozitë strategjike për ruajtjen e rrugës detare që lidhte Adriatikun me Mesdheun. Për këto arsye ajo nguroi t'i pranonte të gjitha kërkesat e Italisë në Shqipëri.

Ndryshe qëndronte puna me fuqitë e Antantës, interesat e të cilave nuk prekeshin drejtpërsëdrejti nga kërkesat e Italisë. Prandaj Anglia, Franca dhe pastaj edhe Rusia cariste u treguan më dorëlëshuar ndaj pretendimeve italiane. Kështu, në mars 1915, kur u përgatit ushtarakisht, Italia

vendosi të dilte nga asnjëria dhe të hynte në luftë për-krah fuqive të Antantës duke iu kërkuar këtyre të pranoin, si kundërshtues, kërkesat e saj në Adriatik dhe në Mes-dhe. Fuqitë e Antantës i pranuan këto pretendime dhe përfunduan me Italinë një Traktat të fshehtë që u nënshkrua në Londër më 26 prill 1915.

Nga të 16 pikat që renditeshin në këtë traktat 3 prej tyre, pikat 5, 6 dhe 7 kishin të bënin me problemin shqiptar. Ato lidheshin, në njërin anë, me synimet e Italisë për ta zgjeruar sa më shumë sundimin e saj në Shqipëri, dhe, në tjetrën, me ato të fuqive të Antantës, të cilat me tokat e Shqipërisë kërkonin të kënaqnin njëkohësisht edhe lakmitë ekspansioniste të Serbisë e Malit të Zi, që luftonin prej disa muajsh në anën e tyre, si edhe ato të Greqisë asnjë-nëse, për ta tërhequr edhe këtë në bllokun e tyre.

Sipas pikës 5 të Traktatit (në të cilën bëhej fjalë edhe për krahinat dhe ishujt dalmatinë) bregdeti shqiptar, prej derdhjes së Bunës në veri e deri në derdhjen e Drinit në jug, duke përfshirë edhe portin e Shëngjinit, parashikohej t'i kalonte Serbisë dhe Malit të Zi. Në bazë të pikës 6 Vlorë, ishulli i Sazanit si edhe një trekëndësh toke mjaft i gjerë, kufijtë e të cilit caktoheshin vetëm në vija të përgjithshme, do t'i kalonin Italisë nën sovranitetin e plotë të saj. Ky trekëndësh në veri dhe lindje të tij do të kishte për kufi lumin Vjosë, kurse kufiri i tij jugor do të nisej nga Vjosa, në afërsitë e Tepelenës, e do të dilte në Himarë, nëpërmjet Kurveleshit.

Sipas pikës 7 Italia detyrohej të mos e kundërshtonte dëshirën eventuale të Francës, Anglisë dhe të Rusisë që pjesët veriore dhe jugore të Shqipërisë të ndaheshin midis Malit të Zi, Serbisë dhe Greqisë. Këtë ndarje Italia zotohej ta pranonte me një kusht: po të merrte tokat në Adriatikun verior e lindor si edhe krahinën e Vlorës, siç parashikoheshin në pikat 4, 5 dhe 6 të Traktatit dhe në qoftë se në Shqipërinë e Mesme formohej një shtet shqiptar i cinguar, autonom dhe i neutralizuar. Në këtë mënyrë ndarjen e Shqipërisë me fqinjët ballkanikë qeveria italiane e lidhi me plotësimin e kërkesave të saj në tokat austro-hungareze të Adriatikut. Përveç kësaj, i ashtuquajturit shtet shqiptar në marrëdhëniet diplomatike me botën e jashtme, do të përfaqësohej nga Italia, domethënë do të vihej nën protektoratin italian.

Traktati i Londrës ishte rezultat i një pazarllëku imperialist. Katër fuqitë nënshkruese të tij merrnin nëpër këmbë të drejtat sovraane të popullit shqiptar; ato shkëlnin hapur pavarësinë dhe tërësinë tokësore të shtetit shqiptar

COPËTIMI I SHTETIT SHQIPTAR SIPAS TRAKTATIT TË FSHEHTË TË LONDËRËS

të njohur prej tyre gati dy vjet më parë, me vendimet e 29 korrikut 1913 të Konferencës së Ambasadorëve. Me nënshkrimin e këtij Traktati, në rast se fitonin fuqitë e Antantës, krijoheshin premisa për copëtimin e krejt Shqipërisë dhe të zhdukjes së pavarësisë së saj.

Pas nënshkrimit të Traktatit të fshehtë të Londrës Italia e denoncoi traktatin e aleancës me fuqitë qendrore dhe më 23 maj 1915 i shpalli luftë Austro-Hungarisë. «Italia demokratike revolucionare, domethënë borgjeze revolucionare që flaku zgjedhën e Austrisë, — shkruante V.I.Lenini ato ditë, — Italia e kohërave të Garibaldit po shndërrohet përfundimisht përpara syve tanë në një Itali që shtyp popuj të tjerë, ... në një Itali me një borgjezi brutale, tmerrësisht reaksionare dhe të ndyrë, së cilës i kullojnë jargët nga kënaqësia se edhe atë e pranuan në ndarjen e presë»¹.

Programi politik i lëvizjes kombëtare

Përmbajtja e Traktatit të Londrës mbeti e fshehtë, siç parashikohej në pikën 16 të tij, por shtypi dhe personalitetet politike të huaja nuk reshtën së shkruari e së foluri mbi synimet e fuqive për copëtimin e Shqipërisë dhe zhdukjen e pavarësisë së saj. Por edhe në këto çaste të vështira rrethet patriotike shqiptare nuk e humbën perspektivën; ato morën masa për riorganizimin e lëvizjes kombëtare dhe për të caktuar programin e saj politik në përshtatje me detyrat e kohës. Në Shkodër, ku ishte grumbulluar një pjesë e mirë e personaliteteve politike nga krahinat e ndryshme të vendit, u formua një komitet i fshehtë mbi bazën e atij që ishte ngritur në Durrës në verën e vitit 1914. Në të bënin pjesë Eshref Frashëri, Sotir Peci, Ali Shefqeti, Hoxha Kadriu dhe më vonë Bajram Curri, Bajram Fevziu etj. Komiteti krijoi degët e veta në qytetet kryesore të vendit. Në Shkodër u krijua gjithashtu klubi «Lidhja Kombëtare».

Komitete të reja kombëtare u krijuan edhe jashtë Shqipërisë. Me nismën e Themistokli Gërmenjit, njërit prej patriotëve më aktivë, i cili me fillimin e luftës kishte shkuar në Rumani e pastaj në Bullgari, u krijua në Bukuresht e Sofje komiteti me emrin «Lidhja Kombëtare». Një grup i veçantë u formua edhe në Zvicër, i cili vazhdoi të punonte gjatë luftës.

1) V. I. Lenin, *Veprat*, vëll. 21, f. 390.

Të gjitha këto organizata patriotike dhe të tjera, si Federata «Vatra» në ShBA, dolën me një program politik pak a shumë të përbashkët. Sigurimi i pavaresisë politike të Shqipërisë të shpallur në nëntor 1912 dhe ruajtja e tërësisë tokësore të shtetit shqiptar të caktuar nga Konferenca e Ambasadorëve në Londër ishte detyrë e parë kryesore që ata caktuan në platformën e tyre politike. Përveç luftës për të siguruar fitoret e mësipërme të arritura më 1912-13 dhe të sanksionuara në arenën ndërkombëtare, ato përcaktuan si detyrë të dytë të rëndësishme, rishikimin në dobi të shtetit shqiptar, të kufijve të 1913-s, duke përfshirë brenda tyre edhe ato krahina me popullsi shqiptare që kishin mbetur jashtë si rezultat i vendimeve të forumeve të mëparshme ndërkombëtare. Zëdhënëse të këtij programi dhe njëkohësisht të propagandës për bashkimin rreth tij të masave popullore, u bënë gazetatat «Populli» e Mustafa Qulliti dhe «Lidhja Kombëtare» e Nikolla Ivanajt, që dilnin në Shkodër, «Dielli» i Federatës «Vatra» dhe «Koha» e Mihal Gramenos, që botoheshin në ShBA, revista «Biblioteka Zëri i Shqipërisë» që e nxirrnin Themistokli Gërmenji me shokët e tij në Sofje etj.

Rrethet e ndryshme patriotike, gjetën një gjuhë të përbashkët lidhur me kërkesat kombëtare por midis tyre kishte mosmarrëveshje kur vinte puna për orientimin politik në arenën ndërkombëtare. Një pjesë anonin nga fuqitë qendrore. Duke qenë në luftë me Serbinë dhe Malin e Zi që kishin aneksuar toka të gjera shqiptare, këto fuqi jepnin më tepër shpresa për kthimin e këtyre tokave atdheut. Rrethet e tjera, në fillim të pakta, anonin nga fuqitë e Antantës, fitoren e të cilave e shikonin më të mundshme. Ato u rritën disi me futjen e ShBA në luftë, më 1917. Por mendimi më i drejtë dhe shumë më i përhapur qe ai për të mbajtur qëndrim asnjanes ndaj konfliktit botëror. Ky qëndrim diktohej jo vetëm nga vendimi i Konferencës së Ambasadorëve që e kishte shpallur Shqipërinë asnjanesë, por dhe nga fakti që të dy blloqet imperialiste ndërluftuese kishin qëllime grabitqare ndaj Shqipërisë. Populli shqiptar pra nuk mund ta lidhte fatin e vendit të tij me luftën e asnjërit nga këto blloqe. Asnjanesia në konfliktin botëror, sipas tyre, do t'i jepte lëvizjes kombëtare mundësi të mbronte më mirë kërkesat e veta, pavarësisht nga rezultati i luftës.

Pikëpamje të ndryshme ekzistonin edhe në lidhje me rolin e shtresave shoqërore në luftën për mbrojtjen e të drejtave kombëtare. Rrethet e patriotëve demokratë, ndër të cilët Themistokli Gërmenji pati një rol të rëndësishëm, kërkonin që të nxirreshin mësim nga ngjarjet politike të zhvi-

lluara në Shqipëri gjatë viteve të fundit, sidomos gjatë kryengritjes së viteve 1914-15, në mënyrë që shteti i ardhshëm shqiptar të jetonte e të konsolidohej. Për Th. Gërmenjin këto ngjarje kishin vënë në dukje edhe urrejtjen e fshatarësisë kundër çifligarëve, të cilët kërkonin, siç shkruante ai, «një Shqipëri vetëm për veten e tyre», dhe vazhdonin kështu të loznin rolin e tyre antikombëtar. Duke parë të pashallarët dhe bejlerët shqiptarë shkakun e brendshëm kryesor të fatkeqësive që kishin rënë mbi Shqipërinë në ato vite, Th. Gërmenji kërkonte që ata të demaskoheshin e të izoloheshin politikisht nga Lëvizja Kombëtare Shqiptare kështu që kjo të vihej mbi baza shoqërore më të qëndrueshme, ndryshe «Shqipëria përsëri do të pësojë edhe një herë atë që pësoi këta dy vjetët e fundit», shkruante ai.

Th. Gërmenji ishte për bashkimin e të gjithë shqiptarëve pa dallim feje në një front të përbashkët. Ai e kuptonte se ndryshe nuk mund të çlirohej vendi dhe as të ngrihej dhe të forcohej pas luftës një shtet i pavarur shqiptar. Por ishte për një bashkim të vërtetë, luftarak, në të cilin të përfshiheshin ato forca shoqërore, patriotike e përparimtare, që ishin të gatshme të sakrifikonin gjithçka për interesat e larta të atdheut. Një bashkim formal «të përgjithshëm» të përbërë nga forca heterogjene, me interesa ekonomike e shoqërore diametralisht të kundërta, ai e quante jo vetëm të pamundur, por edhe të dëmshëm, sepse do të shkatërrohej që në goditjen e parë. Prandaj Th. Gërmenji kërkonte të mos përsëritej edhe një herë aleanca e elementëve përparimtarë borgjezë me çifligarët, që u krijua në kohën e regjimit të Vidit, por të krijohej një aleancë e re, ajo me fshatarësinë kundër çifligarëve.

Th. Gërmenji kërkonte që demaskimi i çifligarëve të mos përqëndrohej vetëm kundër njerit prej tyre, Esat Pashë Toptanit, siç bënin atëherë rrethet kombëtare dhe shtypi i tyre, por të bëhej kundër gjithë klasës së çifligarëve sepse, siç nënvizonte ai «Esati vetë s'mund të bënte asgjë». Th. Gërmenji nuk pajtohej me kritikën që i bënte Mihal Turtulli, i cili e akuzonte nga Zvicra se, duke goditur bejlerët, ai bënte lojën e përçarjes dhe jo të bashkimit. Patriotët demokratë kërkonin një bashkim të popullit, të vegjëlisë, të «opingës», siç shpreheshin Th. Gërmenji, M. Gramenoja etj., e cila do të luftonte deri në fund si për shpëtimin kombëtar të Shqipërisë, ashtu edhe për përparimin e saj ekonomik e shoqëror.

Duke kërkuar demaskimin e çifligarëve si klasë Th. Gërmenji me shokët e tij në komitetin «Lidhja Kombëtare» të

Sofjes, synonin që udhëheqja e Lëvizjes Kombëtare Shqiptare të përqëndrohej në duart e elementëve patriotë e përparimtarë dhe në mbarim të konfliktit botëror të ngrihej në Shqipëri një shtet demokratik pa pashallarë e bejlerë, për konsolidimin e të cilit nuk do të mungonte mbështetja e gjithanshme e masave të gjera punonjëse, në radhë të parë e fshatarësisë. Por, në kushtet e Luftës Botërore, lufta antifeudale e rretheve të përparuara demokratike mbeti tepër e kufizuar si për arsye të dobësisë së borgjezisë dhe të karakterit konservator të saj, ashtu edhe për shkak të rrezikut të jashtëm.

Lufta kundër pushtimit serb dhe malazez të Shqipërisë Qendrore dhe Veriore

Me shpërthimin e konfliktit botëror Serbia e pastaj edhe Mali i Zi ndërmori një luftë të vështirë kundër imperia-lizmit austro-hungarez. Megjithatë, qeveritë e këtyre vendeve nuk hoqën dorë nga synimet për ekspansion të mëtejshëm në tokat shqiptare dhe e quajtën çastim e volitshëm për të realizuar pretendimet e tyre të njohura: e para, të dilte në detin Adriatik, e dyta, të pushtonte Shkodrën. Si pretext gjetën kërcënimin që gjoja u vinte nga lëvizjet në Shqipëri dhe nevojën për «të siguruar» krahët e ushtrisë së tyre.

Fuqitë e Antantës nuk i pranuan kërkesat e Serbisë dhe të Malit të Zi për të hyrë në Shqipëri as në muajt e parë të konfliktit botëror, as në fillim të vitit 1915, kur u përsëritën me rastin e pushtimit të Vlorës nga ana e Italisë. Ato parashikonin se marshimi në tokën shqiptare do të ndeshte në qëndresën e popullsisë vendase dhe do të gozhdonte kështu forca ushtarake serbe e malazeze, të nevojshme për frontin austriak. Ky kishte rëndësi të veçantë për fuqitë e Antantës. Për këtë arsye, ato i këshilluan qeveritë serbe e malazeze të mos nguteshin, pasi «rregullimet» tokësore në favorin e tyre vareshin nga fitorja e luftës. Pushtimi i tokave shqiptare do të ngjallte, nga ana tjetër, edhe pakënaqësinë e aleates së ardhshme, Italisë, e cila përpiqej të kishte monopolin në zgjidhjen e problemit shqiptar. Përveç kësaj, Franca dhe veçanërisht Anglia, nuk ishin të interesuara në zgjerimin e tepëruar tokësor të Serbisë, si përçuese e ndikimit të Ruisë në Ballkan.

Por ngurimit të Pashiqit për të vepruar hapur në Shqipëri i dha fund nënshkrimi i Traktatit të fshehtë të Londrës,

përmbajtja e të cilit u muar vesh nga rrethet qeveritare të Serbisë qysh në fillim të muajit maj dhe nuk u prit mirë prej tyre. Zgjerimi i Italisë imperialiste në tokat sllave të Adriatikut verior e lindor, që parashikohej në këtë traktat, çenonte planet e borgjezisë serbe, e cila synonte të bashkonte sllavët e jugut në një shtet të vetëm nën drejtimin e saj. Me Traktatin e Londrës, perëndonte gjithashtu, ëndrra e borgjezisë serbe për daljen në Adriatik nëpërmjet Shqipërisë së Mesme. Për këto arsye qeveria e Beogradit vendosi ta pushtonte atë dhe të dilte në Durrës, duke i vënë kështu aleatët përpara një fakti të kryer ose, në fund të fundit, të forconte aty pozitën shumë të tronditura të aleatit të vet, E. Toptanit.

Për kryerjen e këtij agresioni qeveritarët serbë nisën të grumbullonin në fillim të muajit maj, forca të rëndësishme në Prizren dhe më shumë në sektorët e Ohrit dhe të Dibrës, prej nga hynë në Shqipërinë e Mesme dhe shtypën atje lëvizjen kryengritëse. Forcat pushtuese serbe arritën deri në afërsitë e Durrësit (në Kavajë), duke e shpëtuar E. Toptanin nga rrethimi. Për shkak të protestave energjike të Italisë serbët nuk u futën brenda në qytet. Forcat serbe që hynë nga ana e Prizrenit arritën deri në Orosh ku vranë patriotin Ded Gjo Luli dhe u dhanë mundësinë forcave esatiste të ndërmerrnin një ekspeditë edhe në krahinën e Mirditës.

Nënshkrimi i Traktatit të Londrës të 26 prillit 1915 dhe hyrja e Italisë në luftë vunë në lëvizje edhe rrethet sunduese të Malit të Zi, që donin të pushtonin Shqipërinë Veriore dhe sidomos Shkodrën, «ëndrrën e shenjtë të gjithë jetës së tij», siç thoshte me marrëzi mbreti Nikolla. Deri në ditët e para të qershorit 1915 qeveria malazeze ishte tërhequr përpara presionit të qeverive të Antantës. Por duke parë se të gjitha shtetet e tjera fqinje të Shqipërisë si Greqia, Italia, Serbia i kishin shkelur vendimet e Londrës, edhe Mali i Zi vendosi të merrte pjesën që i «takonte».

Trupat malazeze hynë në Shqipërinë Veriore nga disa drejtime. Më 8 qershor 1915 dy kolona të këtyre trupave kaluan kufirin, njëra nga ana e Gucisë, tjetra nga ana e Gjakovës. Ato ndeshën në qëndresën e armatosur të malësorëve të Gashit e Krasniqes, të cilët e sprapsën për tri ditë rresht kolonën që vinte nga Gjakova. Vetëm pasi e shtypën këtë qëndresë, që u shkaktoi agresorëve shumë të vrarë e të plagosur, ata mundën të zbrisnin në Shalë. Më 10 qershor forca të tjera të armatosura malazeze pasi pu-

shtuan krahun e djathtë të Bunës dhe Malin e Taraboshit e rrethuan Shkodrën dhe e pushtuan atë më 27 qershor.

Popullsia e qytetit e rrethuar për shumë ditë, e lënë

Mustafa Qullin

pa organizim dhe drejtim për shkak të përçarjes që ekzistonte në qarqet politike shkodrane, ndër të cilat kishte bërë punën e vet edhe veprimtaria minuese e fuqive të huaja, nuk arriti të organizonte kundër këtyre forcave ndonjë qëndresë të armatosur. Por malësorët shqiptarë nuk i hodhën armët dhe qëndresën që nisën në Gash, ata e vazhduan deri sa pushtuesit malazezë qëndruan në Shqipërinë e Veriut, në janar të vitit 1916.

Vendi i qëndresës kryesore u bë Malësia e Shalës, ku qysh në muajin korrik u asgjësuan postkomandat armike dhe u rrethua një brigadë e tërë e pushtuesve mala-

zezë, për shpëtimin e së cilës u dërguan forca të tjera më të mëdha. Vetëm më 7 korrik këto forca patën mbi 100 të vrarë. Kjo qëndresë vazhdoi pa ndërprerje edhe në muajt e mëvonshëm, ndonëse nuk u përhap në të njëjtën kohë në të gjitha malësitë.

Fuqitë e Antantës dhe Italia nuk e njohën pushtimin malazez të Shqipërisë Veriore dhe për këtë arsye përfaqësuesit e tyre në Shkodër nuk mbajtën lidhje zyrtare me pushtuesit. Por kjo masë nuk i pengoi qeveritarët e Cetinës të shpërndanin administratën ekzistuese të vendit dhe ta zëvendësonin atë me administratën e tyre, në krye të së cilës vunë një guvernator malazez; ata filluan menjëherë nga ndjekjet dhe internimet dhe vranë shumë aktivistë të lëvizjes patriotike shqiptare si Çerçiz Topullin, Mehmet Shpendin, Mustafa Qullin, Isa Boletinin etj.

Shndërrimi i Shqipërisë në një shesh të luftës imperiale

Pushtimi i tokave të Shqipërisë prej ushtrive serbe e malazeze vazhdoi për pak kohë. Propozimet e vakëta për zgjerim territorial që Antanta i bëri qeverisë bullgare për ta tërhequr këtë pas vetes, nuk dhanë rezultat. Meqenëse fuqitë qëndrore i prematuan një shpërblim më të madh, qeveria e Sofjes nënshkroi me këto fuqi në fillim të shtatorit 1915 një marrëveshje të fshehtë dhe në tetor të po atij viti i shpalli luftë Serbisë. Të vëna në mes dy frontesh, austro-gjermanëve dhe bullgarëve, ushtritë serbe u thyen keqas dhe pas tyre edhe ato malazeze. Atyre nuk mundën t'u vinin në ndihmë as forcat e Antantës që zbarkuan në Selanik në tetor 1915 ku formuan «Armatën e Lindjes». Qeveria e Malit të Zi në janar 1916 nënshkroi kapitullimin. Ushtria serbe, e raskapitur, u tërhoq nëpërmes tokës së Shqipërisë. Prej skelave shqiptare të Shëngjinit, Durrësit dhe Vlorës ajo u dërgua, gjatë tremujorit të parë të vitit 1916, në Korfuz dhe prej andej në frontin e ri të Selanikut, që ishte hapur nga fuqitë e Antantës kundër bllokut qëndror.

Në ndjekje të ushtrisë serbe hynë në Shqipëri, në janar 1916, ushtritë austro-hungareze. Ato pushtuan, me radhë Shkodrën, Tiranën, Elbasanin dhe në shkurt Durrësin ku ndeshën me një brigadë të ushtrisë italiane, të cilën qeveria e Romës e kishte dërguar atje muajt e fundit jo aq për të ndihmuar ushtrinë serbe gjatë tërheqjes, siç u tha publikisht, se sa për ta pasur edhe Durrësin, për çdo rast të papritur në dorën e saj. Në Elbasan forcat austro-hungareze u takuan me ato bullgare që kishin pushtuar këtë qytet në mesin e shkurtit. Prej Shqipërisë së Mesme një pjesë e trupave austro-hungareze zbriti në jugperëndim dhe qëndroi në krahun e djathtë të derdhjes së Vjosës, ku u vendos vija e frontit me ushtrinë italiane. Kolona të tjera arritën në jug të Beratit dhe u shtrinë deri në Pogradec. Këtu u vendos kufiri me pushtuesit grekë.

Bashkë me ushtritë italiane u largua nga Durrësi edhe E. Toptani. Në fillim ai shkoi në Itali, por qeverisë së Romës pashai toptanas nuk i hynte më në punë, sepse ishte afruar më tepër me dy rivalët e saj ballkanikë, veçanërisht me Serbinë, dhe ishte demaskuar plotësisht nga Lëvizja Kombëtare Shqiptare. I braktisur nga Italia, E. Toptani shkoi në Francë, qeveria e së cilës, për arsye të kontradiktave që kishte me atë të Romës për Ballkanin, i hodhi dorën dhe në gusht 1916 e dërgoi në Selanik. Këtu e vendosi Esati edhe selinë e «qeverisë» së tij. Në Selanik u sollën edhe rreth 600 mercenarë që kishin pasuar Esatin e që

ishin vendosur në Itali. Këto banda, të komanduara nga sheh Hamdi Rubjeka, Osman Bali, Nel Hoxha etj., u dërguan më vonë në afërsitë e kufirit shqiptar dhe pastaj brenda tij për të luftuar kundër forcave të bllokut qendror.

Qeveria bullgare, me rastin e pushtimit të disa krahinave të Shqipërisë së Mesme e Lindore, kërkonte të vendosej përfundimisht në këto vise dhe të shtrinte ndikimin e vet edhe në pjesën tjetër të Shqipërisë. Për këtë qëllim, ajo formoi edhe një qeveri të përkohshme «shqiptare», në krye të së cilës u vu aventurieri Basri Beu, mysliman bullgar, i vetëquajtur Dukagjin. Por ndikimi i tij në Shqipëri, njoftonte në mars 1916 shtabi i ushtrisë bullgare, ishte «shumë i vogël, pothuajse hiç», dhe shqiptarët «mbajnë kundrejt tij një qëndrim armiqësor dhe te ai shikojnë njeriun e paguar nga qeveria jonë».

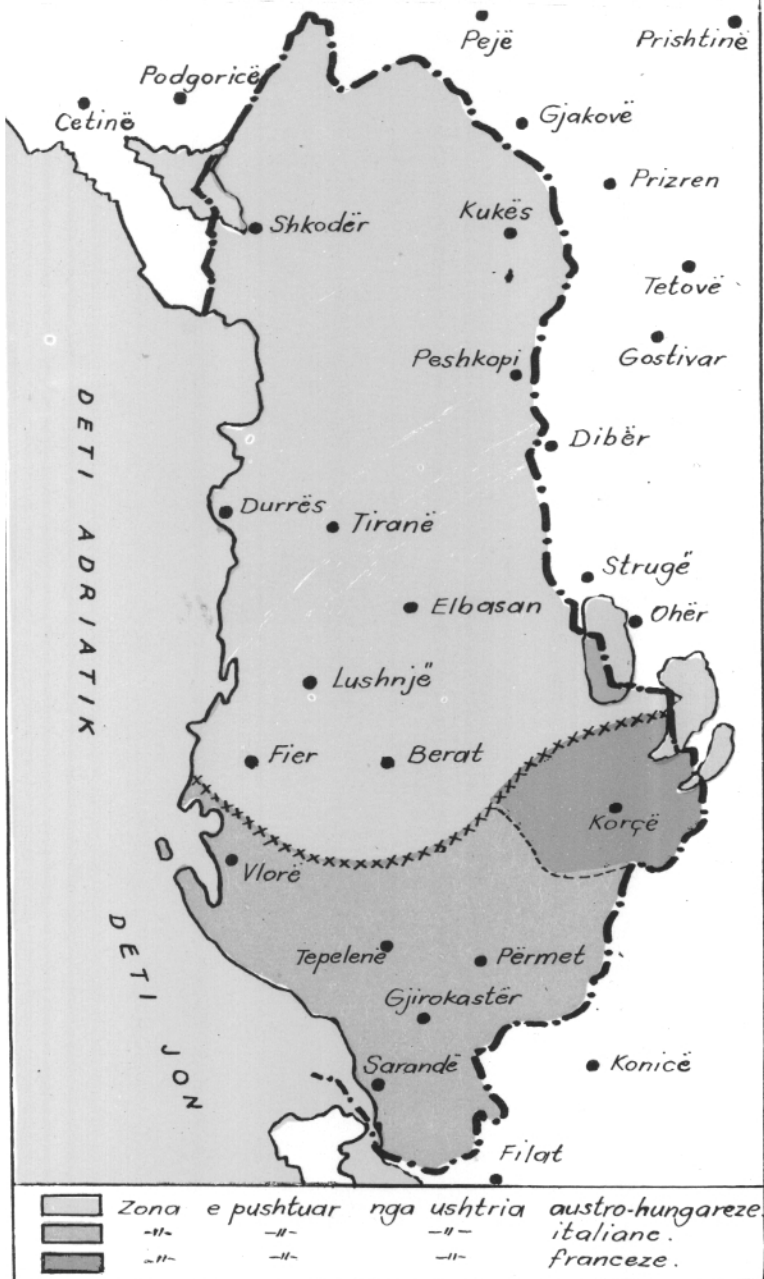
E kundërshtuar nga aleatja e saj Austro-Hungaria, që ndiqte synimet e veta ekspansioniste në Shqipëri, qeveria bullgare u detyrua t'i tërhiqte forcat e saj nga brendia e krahinave shqiptare (Elbasani) duke ua lënë atë ushtrive austro-hungareze. Bullgarët vazhduan të qëndronin për një kohë në malësitë e Mokrës dhe në Pogradec.

Shtrirja e thellë në Gadishullin Ballkanik e forcave të armatosura të dy fuqive të bllokut qendror, e keqësoi gjendjen e forcave të Antantës në këtë sektor. Si pasojë e zgjerimit edhe të veprimtarisë së nëndetseve gjermano-austriake, furnizimi i «Armatës së Lindjes», me anën e Selanikut, u vështirësua. Përveç kësaj, në Greqi kishte filluar një luftë e madhe politike në lidhje me qëndrimin ndaj konfliktit botëror. Një pjesë e borgjezisë greke pasonte E.Venizellon, i cili kërkonte ta fuste Greqinë në luftë përkrah Antantës, kurse pjesa tjetër mbretin Kostandin, që anonte nga fuqitë e bllokut qendror dhe që ishte për ruajtjen e asnjansisë. Trupat mbretërore greke, që ndodheshin në Shqipërinë e Jugut, kishin vendosur lidhje me autoritetet austriake të pushtimit në dëm të ushtrive të Antantës.

Kjo gjendje politike në Greqi e bënte të pasigurt si krahun e majtë të «Armatës së Lindjes» ashtu edhe prapavijën e ushtrisë italiane në Vlorë. Lindi kështu nevoja e një rruge më të sigurt që të lidhte fuqitë perëndimore të Antantës dhe Italinë me frontin e Selanikut. Rruga më e përshtatshme për këtë qëllim ishte ajo që kalonte nga Saranda nëpërmjet Kalibaqit dhe Korçës në Selanik, d.m.th. nëpërmjet Shqipërisë së Jugut të pushtuar nga ushtria greke.

Nismën për hapjen e kësaj rruge e morën ushtritë italiane dhe ato franceze. Trupat italiane pasi shtinë më

ZONAT E SHTRIRJES SË PUSHTUESVE NË TERRITORET E SHTETIT SHQIPTAR GJATË LUFTËS I BOTËRORE (JANAR 1917)

parë në dorë pothuajse gjithë krahinën e Vlorës, Himarën dhe Tepelenën, në muajt shtator e tetor 1916 e shtrinë pushtimin e tyre në Gjirokastrë, Sarandë, Përmet dhe pak më vonë edhe në Leskovik, duke dëbuar prej andej forcat greke.

Me këto veprime ushtarake qeveria e Romës godiste edhe masat e shpejtuara të qeverisë së Athinës, e cila kishte vendosur, qysh në fillim të vitit 1916, t'i quante deputetët e «Vorio-Epirit» si pjesë e pandarë e parlamentit grek, ndërsa shtypi njoftonte nënshkrimin e një dekreti mbretëror që bashkonte Korçën dhe Gjirokastrën me mbretërinë helenike. Qeveria italiane donte kështu të shtinte vetë në dorë ato treva të shtetit shqiptar, aneksimi i të cilave nga fqinjët ballkanikë ishte kushtëzuar, në Traktatin e fshehtë të Londrës, nga avantazhet që do të siguronte më parë vetë Italia në mbarim të luftës, në kohën e traktateve të paqes.

Pothuajse në të njëjtën kohë me lëvizjen e ushtrisë italiane, reparte të ushtrisë franceze të «Armatës së Lindjes» përparuan nga perëndimi në drejtim të kufijve të Shqipërisë dhe në tetor 1916 pushtuan Korçën, duke u shtrirë më vonë në Gorë dhe në Opar. Lidhja e drejtpërdrejtë midis trupave franceze dhe atyre italiane u vendos në Qafën e Qarit, në fillim të vitit 1917, pasi ushtritë italiane pushtuan edhe Ersekën.

Me pushtimin e Shqipërisë së Jugut nga ana e ushtrive italiane dhe franceze e gjithë Shqipëria u kthye në një fushë të luftës imperialiste. Fronti midis ushtrive të dy grupeve ndërluftuese shtrihej përafërsisht në vijën Vlorë-Berat-Pogradec, e cila mbeti e pandryshuar pothuajse deri në mbarim të luftës.

Krahina «autonome» e Korçës — sukses i lëvizjes kombëtare

Kur ushtritë austro-hungareze e bullgare pushtuan toka të Shqipërisë, Themistokli Gërmenji bashkë me disa bashkatdhetarë u kthye në Shqipëri dhe u vendos në afërsi të Korçës, në fillim në Pogradec, që ndodhej në zonën e ushtrisë bullgare. Këtu ai krijoi çeta të armatosura, të cilat bashkëpunuan me çetat e formuara më vonë nga Sali Butka dhe që u përkrahën nga austro-hungarezët. Të dy këta udhëheqës kishin si qëllim fillestar të përzinin pushtuesit grekë nga Shqipëria e Jugut dhe, duke shfrytëzuar kontradiktat e fuqive, të pengonin kështu orvatjet aneksuese të qeverisë së Athinës.

Themistokli Gërmenji

Th. Gërmenji në fillim, si u nis nga Sofja, shpresonte se fuqitë qëndrore do ta përkrahnin për të realizuar qëllimet e tij, që ishin njëkohësisht edhe ato të të gjithë patriotëve. Por ndodhi e kundërta. Ato nuk lejuan që të goditeshin nga forcat shqiptare miqtë e tyre, grekët kostandinistë që ndodheshin në Korçë. Për më tepër, të dy fuqitë e bllokut qëndror dhe sidomos Gjermania, që luante rolin kryesor në këtë bllok, po tregoheshin të gatshëm t'ia linin Shqipërinë e Jugut Greqisë monarkiste të Kostandininit.

Në këto kushte të dy udhëheqësit e lëvizjes së armatosur në trevën e Korçës, e në radhë të parë Th. Gërmenji, vendosën t'ia arrinin qëllimit duke shfrytëzuar rastin e shtrirjes në këtë krahinë të ushtrisë franceze, kundërshtarë e kostandinistëve. Për hedhjen e këtij hapi ata morën zemër edhe nga qëndrimi patriotik e gjithnjë më i vendosur i popullsisë së krahinës. Fshatarësia rreth Korçës ku Th. Gërmenji, si një nga flamurtarët kryesorë të lirisë gëzonte simpati të madhe, ishte bërë baza mbështetëse e çetave të tij të armatosura. Për mbajtjen e këtyre çetave nuk mungoi as kontributi në të holla i patriotëve nga qyteti i Korçës, me të cilët ai mbante lidhje. Madje, Th. Gërmenji kishte hyrë vetë disa herë fshehurazi në qytet dhe kishte vënë re me kënaqësi se qëllimi i tij për vendosjen në Korçë të një administrate vendëse shqiptare, duke dëbuar prej andej atë të pushtuesve grekë, po gjente mbështetje gjithnjë e më të madhe.

Kështu, me t'u vendosur francezët në Korçë, një komision korçarësh në emër të popullsisë së krahinës, u kërkoi atyre largimin e grekëve dhe ngritjen e një administrate shqiptare. Komandanti francez, me pretekstin se nuk donte të përzihej në çështje politike, nuk i mori ato parasysh. Ata dëbuan prej andej kostandinistët dhe administratën.

min e qytetit e kaluan në dorën e aleatëve të tyre, venizelistëve grekë, kryetari i të cilëve, Venizellua, kishte ngritur në Selanik, në shtator 1916, një qeveri të përkohshme greke, nën mbrojtjen e fuqive të Antantës, kundër qeverisë mbretërore të Athinës. Venizellua dërgoi në Korçë si prefekt edhe një nga anëtarët e qeverisë së tij, Argjiropullin, të shoqëruar nga një batalion ushtarësh. Në këto kushte, patriotët shqiptarë i drejtuan armët e tyre edhe kundër francezëve, si përkrahës të grekëve venizelistë.

Luftimet e armatosura që u zhvilluan në fund të tetorit dhe në fillim të nëntorit 1916 u treguan autoritetëve franceze të pushtimit, se forcat shqiptare ishin të rëndësishme dhe se grekët, si të huaj në atë vend, nuk mund t'u hynin në punë. Komanda franceze, e vënë në dijeni nga rrethet patriotike korçare se çetat shqiptare i kishin marrë armët për t'i shërbyer vendit të tyre dhe jo fuqive të bllokut qendror, me të cilat, për më tepër, kishin mosmarrëveshje të thella, u bind se mund ta neutralizonte qëndresën e armatosur po të pranonte kërkesat e tyre kombëtare. Mbi këtë bazë u pajtuan, përkohësisht, interesat e të dy palëve.

Francezët ishin të interesuar, në radhë të parë, të kishin qetësi në prapavijat e tyre, të shuanin, siç shpreheshin ata, këtë «vatër zjarri» dhe pastaj ta përdornin atë mundësisht për qëllimet e veta. Dhe kjo qetësi mund të vendosej vetëm prej shqiptarëve dhe vetëm me dëbimin e grekëve. Për këtë arsye komandanti francez i zonës së Korçës, koloneli Dekuan (Descoins), sipas udhëzimeve të komandës së «Armatës së Lindjes», vendosi të largonte nga Korça edhe venizelistët grekë dhe hyri në bisedime me udhëheqësit e lëvizjes shqiptare. Rreth këtij fakti më vonë, në shënimet e tij, ai do të shkruante: «Për të shpëtuar nga rreziku i komprometimit të gjendjes sonë në Korçë, ne duhej të bënim për popullsinë e vendit diçka më shumë nga sa kishim bërë deri atëherë, ne duhej të bënim diçka që popullsia shqiptare të lidhej me ne në mënyrë të pakundërshtueshme dhe përfundimtare. Po të shpallej pavarësia e Korçës, shteti i ri do të merrte pjesë përkrah nesh, gjë që do të lejonte të mbahej një hapësirë e gjerë e vendit me një minimum ushtarësh francezë».

Patriotët shqiptarë e njihnin qëndrimin jodashamirës që kishte mbajtur më parë qeveria e Parisit ndaj problemit shqiptar në përgjithësi dhe ndaj krahinës së Korçës në veçanti. Por me dëbimin nga Korça të shovinistëve grekë, që ata i quanin «armiqtë më të këqinj», synonin të siguronin, qoftë edhe nën pushtimin e huaj francez, të cilin e quanin të përkohshëm, një administratë shqiptare, një bër-

thamë të shtetit shqiptar. Kjo do të shërbente si mbështetje për lëvizjen kombëtare dhe do të krijonte kushte më të përshtatshme për të goditur orvatjet që bënin grekët shovinistë për aneksimin e Shqipërisë së Jugut. I shtyrë nga këto konsiderata, Th. Gërmenji u shkëput përfundimisht nga politika e fuqive qendrore. Në marrëveshje me të, Sali Butka vazhdoi të qëndronte në zonën austro-hungareze të pushtimit dhe të bashkëpunonte me fuqitë qendrore me qëllim që të ndodhej edhe në këtë anë një forcë e armatosur shqiptare, e cila, në rast kombinimesh të reja politike ndërkombëtare, të përdorej për interesat e vendit.

Më 10 dhjetor 1916 koloneli Dekuan nënshkroi me përfaqësuesit e Korçës një protokoll, sipas të cilit qyteti i Korçës me rrethet Bilisht, Kolonjë, Gorë dhe Opar, formonin një krahinë «autonome», që do të administrohej nga shqiptarët, nën «mbrojtjen» e autoriteteve ushtarake franceze. Administrimi i krahinës i besohej një këshilli administrativ të përbërë prej 14 vetësh, i cili do të kishte në dispozicion të tij xhandarmërinë për të mbajtur rregullin. Njëkohësisht, krijoheshin reparte lëvizëse të xhandarmërisë shqiptare për të ruajtur «pavarësinë e territorit dhe lirinë e banorëve të tij», si dhe reparte të rregullta vullnetarësh, që në rast nevojë do të përdroreshin nën urdhrat e komandës franceze. Gjuha zyrtare do të ishte shqipja dhe flamuri i krahinës autonome do të ishte ai shqiptar. Komandanti i përgjithshëm i «Armatës së Lindjes», gjenerali francez M. Seraj (Muarice Sarraïl) i pyetur mbi këtë çështje nga Ministria franceze e Punëve të Jashtme, përgjigjej: «Korça deshi të ishte e pavarur dhe e tillë u bë. Qysh atëherë në këtë krahinë mbretëron qetësia».

Th. Gërmenji mbajti detyrën e përgjegjës të policisë; megjithatë, në veprimtarinë e këshillit administrativ ai luante rolin kryesor. Administrata e krahinës përpunoi rregulloret për administrimin publik, për atë të financave, të arsimit, të policisë, hartoi buxhetin e krahinës «autonome» të Korçës etj. Një kujdes i posaçëm iu kushtua problemeve ekonomike të krahinës, sidomos zhvillimit të arsimit kombëtar. Shkollat në gjuhën greke u mbyllën dhe u hapën shkolla në gjuhën e vendit. Në krahinën e Korçës u çelën 60 shkolla fillore shqiptare dhe një shkollë e mesme. Këto veprime gjetën përkrahjen e plotë të masave popullore brenda vendit dhe të rretheve patriotike që ndodheshin jashtë tij.

Krahina «autonome» e Korçës, ishte një sukses i rëndësishëm i luftës çlirimtare të patriotëve shqiptarë. Me largimin e pushtuesve grekë dhe me ngritjen e krahinës

Korçë, 10 dhjetor 1916: Shpallja e krahinës «autonome» dhe ngritja e flamurit

«autonome», jo vetëm që u pranua nga pushtuesit francezë karakteri etnik shqiptar i popullsisë së trevës, por u krijuan edhe kushte të përshtatshme për të luftuar më me forcë pretendimet shoviniste greke mbi Shqipërinë e Jugut, për t'i bashkuar edhe më fort masat popullore dhe për të organizuar më mirë qëndresën e tyre kundër një agresioni të ri nga ana e forcave të armatosura greke.

Fitorja e 10 dhjetorit në Korçë ndeshi menjëherë në kundërshtimin e reaksionit të huaj, dhe pushtuesit francezë

zë, pas një periudhe kohe gati njëvjeçare, filluan t'i shkel-
nin të drejtat që u shkëputi atyre lëvizja patriotike. Ku-
ndërshtimi ndaj kësaj fitoreje vinte nga shumë anë. Ngri-
tja e krahinës «autonome» u prit në mënyrë armiqësore
nga borgjezia shoviniste greke. Shtrirja e pushtesve fran-
cezë në Korçë dhe veçanërisht akti politik i shpalljes së
«autonomisë» së krahinës, nuk u prit mirë as nga qeveria
italiane, e cila e konsideroi këtë veprim si një cënim të
frymës së Traktatit të fshehtë të Londrës. Mbi të gjitha,
autoritetet ushtarake franceze e kishin nënshkruar proto-
kollin e 10 dhjetorit pa marrë më parë miratimin e qeve-
risë së Parisit, së cilës i interesonte që ushtria e saj të
ndiqte në Korçë, një politikë progreke, që Shqipëria e Ju-
gut t'i kalonte më në fund Greqisë. Prandaj, sipas udhëzi-
meve të Parisit, edhe qëndrimi i pushtesve francezë ndaj
krahinës «autonome» të Korçës filloi të ndryshonte pas
kthesës politike që u bë në Greqi. Në qershor 1917, dy
fuqitë e Antantës, Franca me Anglinë, e detyruan mbretin
Kostandin të abdikonte dhe kthyen në Athinë Venizellon,
qeveria e të cilit u shpalli luftë fuqive të bllokut qendror.
Me kërkesën e qeverisë greke të Venizellos, pushtesit fran-
cezë filluan të ndiqnin dhe të arrestonin patriotë shqiptarë,
duke përdorur për këtë qëllim armiqësor jo vetëm agjentët
grekë, por edhe bejlerët përkrahës të E.Toptanit që ndo-
dhej në Selanik. Ata arrestuan edhe udhëheqësin kryesor
të lëvizjes patriotike të Korçës, Th. Gërmenjin. Duke u mbës-
htetur në dëshmitë e rreme të bëra qëllimisht kundër tij
nga organet e sigurimit francez dhe nga reaksioni i brend-
shëm, gjyqi ushtarak i «Armatës së Lindjes» në Selanik e
akuzoi atë si agjent të fuqive qendrore, e dënoi me vdekje
dhe e ekzekutoi po atje më 9 nëntor 1917.

Vrasja e Themistokli Gërmenjit ishte një humbje e
madhe për krahinën «autonome» të Korçës dhe Lëvizjen
Kombëtare Shqiptare në përgjithësi.

Komanda ushtarake franceze në Korçë, më 16 shkurt
1918, abrogoi edhe protokollin e 10 dhjetorit dhe e vuri
krahinën e Korçës nën administrimin e drejtpërdrejtë të saj,
lejoi të hapeshin shkolla në gjuhën greke etj. Megjithatë
autoritetet ushtarake franceze të pushtimit nuk guxuan t'i
zhduknin të gjitha fitoret e arritura nga patriotët shqiptarë.
Në Korçë flamuri shqiptar vazhdoi të ngrihej krahas atij
francez, shkollat në gjuhën shqipe vazhduan, gjithashtu,
të funksiononin. Bashkimi i masave popullore kishte bërë
që të dështonte politika e përçarjes dhe armiqësisë së shqip-
tarëve me besime të ndryshme, që kishin ndjekur pushtu-
esit grekë.

Demaskimi i politikës së pushtuesve austro-hungarezë dhe italianë

Me t'u vendosur në Shqipëri, imperialistët austro-hungarezë synuan në radhë të parë të tërhiqnin popullin shqiptar në luftë kundër armiqve të tyre. Për këtë qëllim ata bënë menjëherë proklamata demagogjike, sipas të cilave kishin ardhur në Shqipëri «si miq të shqiptarëve», për të përzënë, gjoja, armiqtë e përbashkët serbë e italianë, dhe i bënë thirrje popullit shqiptar të bashkohej me ta. Vjena shpreste të korrte tani në Shqipëri frutet e propagandës që kishte bërë këtu gjatë dhjetëra vjetësh, duke e paraqitur veten si «mbrojtëse të Shqipërisë». Ajo mendonte të shfrytëzonte veçanërisht ndikimin që kishte fituar si «përkrahëse» e çështjes shqiptare në Konferencën e Ambasadorëve në Londër dhe pakënaqësinë që kishin shqiptarët në lidhje me caktimin e kufijve të Shqipërisë.

Politika e autoriteteve austro-hungareze të pushtimit u përkrah fuqimisht nga rrethet klerike katolike të Shkodrës, që kishin qenë edhe më parë zëdhënëset kryesore të politikës së Vjenës në Shqipëri. Me ndihmën e pushtuesve të rinj, të «Perandorisë apostolike», ata synonin të konsolidonin pozitën e kishës katolike, të zgjeronin vepri-tarinë e saj antikombëtare dhe të siguronin një pozitë sunduese në Shqipëri. Përkrahës u bënë edhe bajraktarë e çifligarë si Ahmet Zogu etj. Propagandës së Vjenës i beso-i në fillim edhe një pjesë e mirë e personaliteteve politike shqiptare si Bajram Curri, Aqif Pashë Elbasani, Luigj Gurakuqi etj., të cilët shpresuan se Austro-Hungaria nuk do ta kundërshtonte rimëkëmbjen e shtetit shqiptar të pavarur, ku të përfshihej edhe Kosova. Ata kujtuan se ishin krijuar rrethanat e favorshme për formimin e një qeverie shqiptare dhe për të kthyer në Shqipëri Vilhelm Vidin, të cilin, për shkak të caktimit të tij nga ana e Fuqive për kryetar të shtetit shqiptar, vazhdonin ta quanin si simbol të pavarësisë dhe sovranitetit të këtij shteti. Në këtë drejtim u bënë edhe përgatitjet për të mbledhur në Elbasan, më 18 mars 1916, një kongres kombëtar, por këto përfunduan pa rezultat pasi pushtuesit austro-hungarezë e luftuan me forcë çdo përpjekje të shqiptarëve që nuk përpun- thej me planet e tyre ekspansioniste në Shqipëri.

Qeveritarët e Vjenës ishin të mendimit se nuk duhej të ekzistonte më një shtet shqiptar i pavarur dhe i bashkuar. Në disa rrethe, kryesisht në ato ushtarake, të cilat luanin një rol të rëndësishëm në jetën politike të monarkisë austro-hungareze, mbizotëronte mendimi për copëtimin e Shqipërisë dhe për aneksimin e pjesës më të madhe

të saj nga Austro-Hungaria. Rrethe të tjera, e në radhë të parë ato të Ministrisë së Punëve të Jashtme, ishin të mendimit që shteti shqiptar të vihej patjetër nën protektoratin efektiv të Austro-Hungarisë, pasi pjesa jugore e tij t'i kalonte Greqisë kostandiniste. Si pretekst për hartimin e planeve të tilla armiqësore shërbeu mendimi reaksionar i «pajjekurisë» së shqiptarëve për vetëqeverim, prapa të cilit fshiheshin synimet e vërteta të Vjenës për ta parë Shqipërinë e pasluftës jo më një fushë rivaliteti të ashpër me Italinë, sikundër ishte deri në vitin 1915, por një vend nën drejtimin e plotë të Austro-Hungarisë dhe pengesë për depërtimin e Italisë në Ballkan.

Në përshtatje me këto plane vepruan në Shqipëri autoritetet ushtarake austro-hungareze të pushtimit. Ato e ndaluan mbledhjen e kongresit të Elbasanit, shpërndanë administratën shqiptare që ishte ngritur me nismën e Aqif Pashë Elbasanit e të tjerëve dhe, për të mos njohur ekzistencën e një shteti të pavarur shqiptar, nuk lejuan as kthimin e V. Vidit në Shqipëri. Nga ana tjetër, për të mos shkaktuar kundërshtimin e hapur të shqiptarëve, ata filluan të vinin në zbatim politikën që ndiqnin kundrejt popujve të tjerë të shtypur të perandorisë: ngritën flamurin shqiptar, hapën shkollat shqipe, formuan «komisinë letrare» për lëvrimin e gjuhës shqipe, organizuan një administratë civile me nëpunës shqiptarë, por nën kontrollin e plotë ushtarak të tyre. Qendrën e administratës shqiptare e vendosën në Shkodër, ku krijuan drejtoritë e përgjithshme të financave, të arsimit dhe të drejtësisë.

Patriotët shqiptarë i shfrytëzuan për interesa thjesht kombëtare lëshimet që bënë pushtuesit austro-hungarezë në fushën kulturore, pa hequr dorë nga demaskimi i politikës në thelb armiqësore të qeverisë së Vjenës ndaj aspiratave të vërteta kombëtare të popullit shqiptar. Masat që morën pushtuesit austro-hungarezë kundër Lëvizjes Kombëtare Shqiptare i zhdukën shpejt iluzionet e një pjese të mirë të atyre që patën besim te roli «çlirimtar» i Vjenës. Në këtë drejtim ata u mbështetën nga masat popullore, për më tepër u frymëzuan nga qëndresa e tyre kundër urdhrave të komandës austro-hungareze të pushtimit që preknin thellë interesat e këtyre masave dhe shkatërronin forcat prodhuese të vendit.

Pushtuesit austro-hungarezë pasi dështuan në orvatjet për mobilizimin vullnetar të shqiptarëve në radhët e ushtrisë së tyre, morën masa për rekrutimin e detyrueshëm. Por ata ndeshën në kundërshtimin e popullsisë vendase, fshatare e qytetare, për të cilën ishte fare e huaj lu-

fta imperialiste. Autoriteteve ushtarake austro-hungareze nuk u erdhi në ndihmë as përkrahja e klerikëve dhe agjentëve nga klasat shfrytëzuese të vendit, as forca brutale që përdoren për rekrutimin e të rinjve, të cilët shtrëngohehin të fshiheshin nëpër vende të mbrojtura dhe të rrisnin kështu numrin e të arratisurve. Në një qëndresë jo më të vogël ndeshi rekuizimi në shkallë të gjerë, i vazhdueshëm dhe me forcë, i gjësë së gjallë dhe i prodhimeve bujqësore për ushqimin e ushtrisë pushtuese austro-hungareze, mobilizimi i detyruar i popullsisë për ndërtimin e veprave ushtarake etj. Veprime të kësaj natyre shpënë në një zemërim të madh të popullsisë kundër pushtuesve austro-hungarezë, si rezultat i të cilit në prill 1916 shpërtheu në qytetin e Shkodrës një revoltë popullore. Pushtuesit arrestuan brenda një dite rreth 1000 shkodranë. Në vende të tjera pati goditje të veçuara e spontane me armë kundër ushtrisë austro-hungareze, e cila, për raprezalje, ndërmori disa ekspedita ndëshkimore. Më e madhja ndër to gjatë vitit 1916 ishte ajo kundër popullsisë së Lurës, në korrik të atij viti, kur pushtuesit vranë në mënyrën më barbare dhe pa asnjë gjyq me dhjetëra e dhjetëra fshatarë.

Me qëllim që t'i prisnin hovin zgjerimit të mëtejshëm të lëvizjes patriotike shqiptare dhe urrejtjes popullore, qeveritarët e Vjenës vendosën të dilnin përpara popullit shqiptar me një shpallje ku të shfaqnin botërisht qëndrimin e tyre ndaj të ardhmes politike të Shqipërisë dhe me këtë të neutralizonin edhe shpalljen e «autonomisë» të krahinës së Korçës në anën tjetër të frontit. Shpalljen e bëri, më 23 janar 1917, ditën e përvjetorit të parë të hËrjes në Shkodër, komandanti i trupave austro-hungareze të pushtimit në Shqipëri, gjenerali I. Trolman (Ignaz Trollman). Në të u bëhej thirrje shqiptarëve të kishin besim në administratën ushtarake të Perandorisë, misioni i së cilës ishte, gjoja, ta nxirrte popullin shqiptar nga prapambetja, të përkrahte përparimin e tij ekonomik e kulturor dhe ta bënte atë «të aftë» për autonomi.

Shpallja e hartuar nga komanda e lartë e ushtrisë austro-hungareze në bashkëpunim me përfaqësuesit e Ministrisë së Jashtme të Vjenës ishte një kompromis midis pikëpamjeve të ndryshme të këtyre rretheve zyrtare ndaj së ardhmes politike të Shqipërisë. Edhe autonominë ajo vetëm sa e premonte, kurse aktin e shpalljes së saj e shtynte për më vonë, për një kohë të papërcaktuar, kur të ishin «krijuar kushtet». Në këtë mënyrë qeveria e Vjenës mernte brutalisht nëpër këmbë si vendimin e vetë popullit shqiptar të 28 Nëntorit 1912 për pavarësinë e vendit, ashtu

edhe vendimet e Konferencës së Ambasadorëve të vitit 1913 mbi Shqipërinë. Për më tepër, në shpalljen e 23 janarit lihej fare në heshtje edhe një problem tjetër i rëndësishëm që i shqetësonte shumë rrethet patriotike shqiptare, ai i kufijve politikë të shtetit shqiptar. Rrjedhimisht pushtuesit austro-hungarezë u dhanë këtyre rrethëve një armë tjetër në dorë për të demaskuar politikën armiqësore të qeverisë së Vjenës ndaj Shqipërisë.

«Shpallja e 23 janarit nuk e ndryshoi aspak opinionin që ekzistonte më parë, përkundrazi e thelloi pakënaqësinë» e shqiptarëve që kërkojnë pavarësinë e vendit të tyre, thuhet në një informacion që i dërgohej ato ditë komandës austro-hungareze nga drejtoria e saj e policisë në Shkodër. Propaganda e madhe proaustriake e gazetës «Posta e Shqypnisë», të cilën autoritetet e pushtimit dhe kleri i lartë katolik kishin filluar të nxirrnin në Shkodër nga fundi i dhjetorit 1916 nën drejtimin e Gjergj Fishtës, nuk që në gjendje të fshihte përpara popullit qëndrimin e hapur antishqiptar të pushtuesve austro-hungarezë.

Këtë pakënaqësi të popullsisë shqiptare të zonës austro-hungareze të pushtimit u munduan ta shfrytëzonin në interes të tyre pushtuesit italianë, por pa sukses; midis politikës shqiptare të qeverisë së Romës dhe asaj së Vjenës nuk kishte në thelb asnjë ndryshim, as në synime dhe as në metoda.

Edhe në zonën italiane të pushtimit në Shqipëri, zhvillohej një aktivitet i gjerë politik. Rrethet patriotike të kësaj zone, sidomos në trevën e Gjirokastrës, ishin përpjekur t'i shfrytëzonin në interes të çështjes kombëtare kontradiktat italo-greke rreth Shqipërisë së Jugut, kontradikta që u pasqyruan me mbylljen në Gjirokastrë të shkollave në gjuhën greke, me ngritjen e flamurit shqiptar, me mënjanimin e elementëve grekë e grekomanë nga postet administrative etj. Por pushtuesit ngritën atje një administratë civile me pjesëmarrjen e shqiptarëve që simpatizonin Italinë; shkollat fillore që u hapën në gjuhën shqipe u mbushën me mësues italianë dhe mësimi i italishtes zinte vend më të rëndësishëm nga ai i gjuhës së vendit. Në krahinën e Vlorës që pushtuesit italianë kishin vendosur ta aneksonin, politika e tyre ishte akoma më shtypëse.

Duke dashur të mënjanonin rritjen e lëvizjes kombëtare dhe njëkohësisht të neutralizonin edhe aktivitetin politik të aleatëve të tyre francezë në Korçë dhe të kundërshtarëve austro-hungarezë në Shkodër, Italianët filluan, në pranverë 1917, të propagandonin në rrethet shqiptare se qeveria italiane i donte, gjoja, «të mirën» Shqipërisë,

se ajo ishte për «pavarësinë» e saj etj. Pak muaj më vonë, në ditën e përvjetorit të kushtetutës italiane, më 3 qershor 1917, komandanti i forcave italiane të pushtimit në Shqipëri, gjenerali Xh. Ferero (Giacinto Ferrero), në emër të qeverisë së tij lexoi në Gjirokastrë një proklamata, që u drejtohej të gjithë shqiptarëve brenda dhe jashtë vendit. Ndryshe nga Vjena, që kishte premtuar autonominë, Roma shpallte «pavarësinë e gjithë Shqipërisë» duke e vënë këtë «nën hijen dhe mbrojtjen e Mbretërisë së Italisë».

Proklamata e Fereros ishte një akt politik që Roma e bënte për t'u dalë përpara edhe disa ngjarjeve që po zhvilloheshin në arenën ndërkombëtare. Fuqitë e Antantës, ku bënte pjesë edhe Italia, ndonëse luftonin së bashku kundër bllokut qendror, synonin të siguronin, secila për vete, një pjesë sa më të madhe të plaçkës së luftës dhe zona sa më të gjera ndikimi, siç ishte, ndër të tjera, edhe Greqia. Veprimtarinë e ethshme politike që zhvillonin Franca dhe Anglia për ta kthyer Venizellon në Athinë dhe për ta futur Greqinë në luftë kundër bllokut qendror, qeveria italiane nuk e shihte me sy të mirë, madje e kundërshtonte. Një qëndrim i tillë shpjegohet me faktin se Greqia venizeliste jo vetëm që do të ishte nën ndikimin e plotë të qeverive të Londrës e të Parisit, por këto do të përkrahnin edhe kërkesat e saj territoriale në vende të tilla si Shqipëria, Dodekanezi dhe Azia e Vogël jugperëndimore, ku Italia kishte interesat e veta. Përveç kësaj, në prill të vitit 1917, me qëllim që të siguronin pjesën «e tyre» në rindarjen e botës, hynë në luftë krahas fuqive aleate të Antantës edhe Shtetet e Bashkuara të Amerikës. Imperialistët amerikanë deklaruan në mënyrë demagogjike, me anën e Presidentit Vilson (Woodrow Wilson), se hynin në luftë gjoja për të vendosur një paqe të drejtë dhe se nuk do t'i njihnin traktatet e fshehta.

Këto deklarata ushtruan një farë ndikimi në rrethet shqiptare, të cilat ishin tepër të interesuara t'u gjenin kërkesave të tyre kombëtare sa më shumë mbështetje të jashtme. Ndikimi ishte më i madh në kolonitë shqiptare jashtë vendit, tek të cilat u krijuan iluzione se qeveria e Uashingtonit do të bëhej pengesë për vazhdimin e padrejtësive të shumta e të vazhdueshme të fuqive evropiane, veçanërisht të monarkive fqinje, ndaj popullit shqiptar. Në këto rrethana proklamata italiane e 3 qershorit, kishte për qëllim t'u mbushte mendjen shqiptarëve se vetëm Italia ishte ajo që gjoja do ta mbronte Shqipërinë nga lakmitë grabitqare të fqinjëve ballkanikë. Vendi i leximit të proklamatës u zgjodh qëllimisht Gjirokastra, të cilën kër-

konte ta aneksonte qeveria greke. Duke vepruar kështu Roma linte të kuptohej se ajo nuk do të lejonte ndarjen e Shqipërisë me Greqinë e Venizellos, të cilin aleatët anglo-francezë e kthyen po ato ditë në Athinë.

Në këtë mënyrë qeveria e Romës synonte ta bënte proklamatin e saj të 3 qershorit platformën politike rreth së cilës të tërhiqte qarqet politike shqiptare dhe t'i shkëpuste ato nga çdo ndikim tjetër. Por me këtë proklamatin doli akoma më qartë në shesh synimi i pushtuesve italianë për ta vënë shtetin e ardhshëm shqiptar nën protektoratin e Italisë. Prandaj ajo nuk gjeti atë jehonë që prisnin qeveria e Romës dhe gjeneralët e saj në Shqipëri. Përkundrazi, në rrethet patriotike e largpamëse shqiptare shqetësimi u rrit edhe më shumë. Protektoratin e Italisë që fshihej prapa fjalës «mbrojtje», ato e cilësuan me të drejtë si «një skllavëri të vërtetë» e disa edhe protestuan kundër saj. Një zgjidhje e tillë e çështjes shqiptare «është në kundërshtim me deklaratat... e aleatëve në lidhje me popujt e vegjël dhe në kundërshtim me vendimet ndërkombëtare të Konferencës së Ambasadorëve në Londër», thuhej në një protestë që organizata «Vatra» e ShBA u dërgoi ato ditë qeverive të fuqive të Antantës. Synimi tjetër i qeverisë së Romës për t'i shkëputur shtetit shqiptar krahinën e Vlorës, përbënte bazën për një demaskim edhe më të gjerë të politikës së saj armiqësore. Ndonëse për këtë synim në proklamatin e 3 qershorit nuk flitej, të vërtetën e tregoi fakti se komanda italiane nuk lejoi të ngrihej edhe në krahinën e Vlorës flamuri kombëtar shqiptar, sikundër u bë në krahinat e tjera të Shqipërisë, të pushtuara prej ushtrisë italiane. Përveç kësaj, synimet aneksioniste të Romës mbi Vlorën i bëri shpejt të njohura botërisht edhe vetë ministri i Jashtëm italian S. Sonino (Sidney Sonnino) në fjalimin që mbajti përpara parlamentit italian më 20 qershor 1917. Me këtë fjalim ai donte t'u përgjigjej kritikave të tri fuqive të tjera nënshkruese të Traktatit të fshehtë të Londrës, që e quante proklamatin italiane si shkelje të njëanshme të këtij traktati të përbashkët, meqenëse në të nuk parashikohej vendosja e «të gjithë Shqipërisë» nën protektoratin italian, por copëtimi i saj midis gjithë fqinjëve. Duke dashur ta paraqiste proklamatin në pajtim me traktatin, Soninoja deklaroi atëherë se Italia tregonte një interesim të veçantë për Shqipërinë mbasi fatet e kësaj ishine «të lidhura si me zotërimin e drejtpërdrejtë dhe të sigurt të Vlorës dhe të territorit të saj nga ana jonë (e Italisë — Red.), ashtu dhe me rregullimin e përgjithshëm të Adriatikut» që paraqitej

si një «çështje jetësore» për Italinë. Kurse detyra për të caktuar kufijtë e shtetit shqiptar, nënvizonte ai, «do t'u takonte fuqive aleate në kohën e traktateve të paqes».

Manovrimet politike të pushtuesve austro-hungarezë dhe italianë vazhduan edhe paskëtaj, por rezultati ishte gjithnjë i kundërt nga ai që prisnin. Ndërkaq, situata ndërkombëtare ndryshoi krejtësisht. Në Rusi ngadhñjeu Revolucion i Madh i Tetorit, i cili ushtroi ndikimin e vet në zhvillimin e ngjarjeve edhe në Shqipëri.

2. NDIKIMI I MENJËHERSHËM I REVOLUCIONIT TË MADH SOCIALIST TË TETORIT NË SHQIPËRI

Karakter i ndër-kombëtar i Revolucionit të Tetorit

Ndërsa vazhdonte lufta imperialiste më 7 nëntor (25 tetor 1917) në Rusi ngadhñjeu Revolucion i Madh Socialist i Tetorit, i cili, i udhëhequr nga Partia Komuniste me Vladimir Iliç Leninin në krye, çliroi popujt e Rusisë nga shtypja e kapitalistëve dhe e çifligarëve, e shndërroi Rusinë nga një burg popujsh në një flamur të demokracisë, socializmit dhe paqes.

Revolucioni i Tetorit pati një rëndësi historike botërore. Fitorja e tij shënoi një kthesë rrënjësore në gjithë historinë e njerëzimit, nga bota e vjetër kapitaliste në botën e re socialiste, një kthesë rrënjësore në lëvizjen çlirimtare të proletariatit botëror, në mënyrat e luftës dhe në format e organizimit, në kulturën dhe në ideologjinë e masave të shtypura të gjithë botës.

Revolucioni i Tetorit, ndryshe nga revolucionet e mëparshme që zëvendësonin një formë shfrytëzimi me një tjetër, vuri në fuqi klasat e të shtypurve e të shfrytëzuarve dhe kishte si qëllim zhdukjen e çdo shfrytëzimi të njeriut nga njeriu, likuidimin e klasave shfrytëzuese dhe organizimin e shoqërisë së re pa klasa. Ai ngriti në një të gjashtën e botës flamurin e socializmit dhe hapi kështu një epokë të re në historinë e njerëzimit, epokën e përmbysjes së kapitalizmit dhe të fitores së rendit socialist, epokën e revolucioneve proletare. Ai demaskoi gënjeshtat e borgjezisë dhe të ideologëve të saj mbi karakterin e përjetshëm dhe pathyeshmërinë e shoqërisë kapitaliste.

91 **Revolucioni Socialist i Tetorit e tronditi imperializmin jo vetëm në qendrat e sundimit të tij, në vendet kryesore kapitaliste, por edhe në prapavija, në vendet koloniale dhe të varura. Pasi përmbysi çifligarët dhe kapitalistët, Revolucion i Tetorit zhdukuri zgjedhën kombëtare koloniale në Rusi dhe i dha luftës së popujve të vendeve koloniale e të varura formë dhe përmbajtje të re. Në këto vende filloi epoka e revolucioneve çlirimtare, epoka e krijimit të frontit të vetëm revolucionar të proletarëve dhe të popujve të shtypur të të gjitha vendeve kundër imperializmit, duke vënë në rrezik vetë ekzistencën e kapitalizmit botëror në tërësi.**

Revolucioni i Tetorit nuk është vetëm një revolucion në fushën e marrëdhënieve ekonomike dhe politike-shoqërore, ai ishte njëkohësisht revolucion në mendjen dhe ideologjinë e masave proletare. Revolucion i Tetorit shënoi fitoren e marksizëm-leninizmit mbi të gjitha teoritë oportuniste. Ai tregoi se pa aleancën e proletariatit me fshatarësinë, nën udhëheqjen e proletariatit, pa diktaturën e proletariatit, nuk është e mundur fitorja e revolucionit.

Revolucioni i Tetorit dallohet nga të gjitha revolucionet e mëparshme jo vetëm për karakterin e tij, por edhe për ndikimin e madh që ushtroi në të gjitha vendet e botës. Ai krijoi kushte të favorshme për zhvillimin e luftës revolucionare të punonjësve të të gjithë botës duke e ngritur luftën e tyre në një shkallë më të lartë.

Revolucioni Socialist i Tetorit ishte një ngjarje e rëndësishme edhe për Shqipërinë. «Populli ynë ka genë i vetmuar në përpjekjet e tij dhe drita e shpëtimit lindi për të kur triumfoi Revolucion i madh i Tetorit», ka shkruar shoku Enver Hoxha.¹

Lajmet e para mbi fitoren e Revolucionit të Tetorit dhe mbi masat e tij si Dekreti mbi Paqen, mbi Tokën, u përhapën në Shqipëri nëpërmjet shtypit qysh në nëntor 1917. Ato nuk mund të mos ushtronin ndikimin e tyre mbi popullin shqiptar, i cili në këtë periudhë vuante nën pushtimin e huaj dhe shtypjen e rëndë shoqërore.

Revolucioni i Tetorit i dha hov luftës për zgjidhjen e detyrave që qëndronin përpara vendit, siç ishin çlirimi kombëtar, sigurimi i tërësisë tokësore dhe i pavarësisë, zgjidhja e çështjes agrare dhe vendosja e demokracisë. Në ndikimin e Revolucionit të Tetorit u krijuan në Evropë dhe në Ballkan kushte të favorshme që lejuan zhvillimin e mëtejshëm të lëvizjes kombëtare demokratike-revolucionare në Shqipëri.

1) Enver Hoxha, *Vepra*, vëll. 5, f. 184.

Përhapjen e ideve të Revolucionit të Tetorit në Shqipëri nuk mundën ta pengonin as shtypi dhe propaganda e imperialistëve që kishin pushtuar Shqipërinë, as çifligarët, borgjezët dhe klerikët shqiptarë, të cilët filluan kundër tij një fushatë shpifjesh.

Botimi i Traktatit të fshehtë të Londrës nga qeveria sovjetike

Pushteti sovjetik me V.I.Leninin në krye hodhi bazat e një politike të jashtme të drejtë. Ai shpalli menjëherë paqen midis popujve, luftën kundër çdo agresioni dhe aneksimi imperialist, kundër çdo shtypjeje kombëtare dhe zgjedhe koloniale duke njohur njëkohësisht të drejtën e të gjithë popujve dhe shteteve për pavarësi dhe sovranitet shtetëror, duke njohur barazinë e të drejtave midis popujve të mëdhenj e të vegjël.

V.I.Lenini demaskoi pa u lodhur imperializmin si shtypësin e egër të klasës punëtore, si armikun e lirisë dhe të pavarësisë së popujve kolonialë e të varur, të popujve të vegjël dhe pa mbrojtje. Qysh më 1916 e 1917 ai e kishte ngritur zërin për të mbrojtur edhe të drejtat e popullit të vogël shqiptar kundër planeve grabitqare imperialiste.

Me fitoren e Revolucionit Socialist të Tetorit pushteti sovjetik i dha fund diplomacisë së fshehtë imperialiste të Ruisë. Qeveria sovjetike, me vendim të Kongresit II të Sovjetëve, botoi traktatet e fshehta grabitqare të fuqive imperialiste që ndanin midis tyre botën. Ndërmjet këtyre traktateve dhe akteve të tjera diplomatike, ishte edhe Traktati i Londrës i 26 prillit 1915, me anën e të cilit fuqitë e Antantës i copëtonin territoret e shtetit shqiptar midis fqinjëve të saj. Teksti i Traktatit të fshehtë të Londrës u botua në fillim në shtypin sovjetik dhe u riprodhua nga shtypi i mbarë botës. Ai u botua pjesërisht edhe nga gazetat që dilnin në gjuhën shqipe në zonën austro-hungareze të pushtimit.

Dalja në dritë e përmbajtjes së Traktatit të fshehtë të Londrës i tregoi popullit shqiptar planet e vërteta të fuqive të Antantës dhe në radhë të parë të Italisë kundrejt Shqipërisë. Botimi i tij, ashtu siç shkruante gazeta «Dielli» në mars 1918-ës, ishte «sy për të verbërit dhe veshë për të shurdhërit». Përmbajtja e Traktatit të Londrës, i cili u vlerësua si «qefini i Shqipërisë», ngjalli një valë të fuqishme indinjate në vend dhe në kolonitë shqiptare jashtë atdheut dhe u pasua nga protesta energjike. Në një letër të hapur që i drejtohej në emër të Federatës Panshqiptare

«Vatra» në janar 1918, gazetës angleze «Dhë Manchester Guardian» (*The Manchester Guardian*), Traktati i fshehtë i Londrës cilësohej «si një nga aktet ndërkombëtare më të errëta, që mund të përmenden». Letra përfundonte me fjalët: «Fuqitë e Mëdha harrojnë gjallërinë e shëndoshë të shqiptarëve, të cilët u kanë rezistuar perandorive të fuqishme për shekuj me radhë, parulla e të cilëve ka qenë gjithmonë: Luftë për liri me çdo kusht, deri sa të arrihet suksesi».

Botimi i Traktatit të Londrës ishte një grusht i rëndë për fuqitë e Antantës që kishin pushtuar viset e Shqipërisë, por në mënyrë të veçantë për Italinë. Përmbajtja e tij shqetësoi shqiptarët dhe njëkohësisht u dha një armë të re në dorë për të demaskuar e goditur politikën imperialiste dhe shoviniste të shteteve fqinje dhe të përkrahësve të tyre, si dhe i mësoi të mprennin më tepër vigjilencën kundrejt armiqve të atdheut.

Autoritetet ushtarake të zonës italiane të pushtimit, nga ana e tyre, u orvatën të pakësonin shqetësimin që lindi nga botimi i Traktatit të Londrës. Komanda e ushtrisë italiane në Shqipëri më 21 shkurt 1918 porosiste prefekturat dhe nënprefekturat të zhvillonin propagandë në favor të Italisë duke thënë se traktati kishte pësuar gjoja më vonë ndryshime, të cilat bolshevikët nuk i botonin me qëllim.

Por këto masa nuk mundën të mashtronin opinionin publik shqiptar. Protestat kundër Traktatit të Londrës vazhduan. «Shqiptarët duan lirinë dhe për lirinë e vetëqeverimin do të luftojnë si kundër Italisë ashtu edhe kundër Austrisë, ose cilëndo force tjetër pushtuese», thuhej në një nga këto protesta në mars 1918. Lëvizja çlirimtare anti-imperialiste, kërkesa themelore e së cilës u bë anulimi i Traktatit të Londrës dhe sigurimi i lirisë, pavarësisë dhe tërësisë tokësore të vendit, mori përpjesëtime të gjera dhe luajti rol vendimtar për fatet e Shqipërisë.

3. GJENDJA E SHQIPËRISË NË MBARIM TË LUFTËS

**Copëzimi politik
dhe dëmtimet
ekonomike**

Fitorja e Revolucionit Socialist të Tetorit në një të gjashtën e botës, «Dekreti mbi paqen», i cili u propozonte gjithë popujve dhe qeverive të tyre të fillonin menjëherë bisedimet për një paqe të drejtë demo-

kratike, pa aneksime e kontribucione, dhe botimi i trakta-
teve të fshehta gjetën jehonë të madhe në mbarë botën.
Masat popullore të botës, duke përfshirë këtu edhe ato të
vendeve ndërluftuese, filluan luftën për një paqe të për-
gjithshme e të drejtë, siç kishte propozuar Rusia Sovjetike.
Lëvizja kundër luftës imperialiste po shndërrohej në një
lëvizje revolucionare kundër reaksionit për përmbyshjen e
vetë qeverive imperialiste. Rritja e kësaj lëvizjeje popu-
llore i detyroi rrethet drejtuese të vendeve ndërluftuese
të ndërmerren, në fillim të vitit 1918, orvatje të reja për
t'i dhënë fund luftës me një paqe imperialiste, duke e
maskuar atë me frazeologji demagogjike.

Të gjithë imperialistët u mobilizuan për të neutrali-
zuar jehonën e madhe të Revolucionit të Tetorit, e mbi të
gjithë presidenti i ShBA, Vilson, i cili synonte të vendoste
hegjemoninë amerikane në botën kapitaliste. Në janar 1918,
ai shpalli kushtet e paqes, të përmbledhura në «14 pikat»
e tij. Presidenti amerikan foli edhe për «pavarësinë poli-
tike e tërësinë tokësore njëlloj, si për shtetet e mëdha, ashtu
edhe për shtetet e vogla». Në të vërtetë ai interesohet
më tepër për shtypjen e lëvizjes revolucionare të popujve
dhe jo për të drejtat e tyre kombëtare. Sipas specialistëve
amerikanë Shqipëria e pavarur dhe e bashkuar quhej si
«një qenie politike e padëshirueshme». Kështu, edhe përfa-
qësuesit e ShBA, nën pretekstin tanimë të zakonshëm të
«papjekurisë» së popullit shqiptar për vetëqeverim, men-
donin ta përdornin Shqipërinë si monedhë këmbimi në për-
puthje me planet e tyre imperialiste në Evropë.

Ndërkaq, duke përfituar nga disfata e bllokut austro-
gjerman, pushtuesit italianë shpejtuan ta shtinin sa më
parë në dorë gjithë zonën austriake të pushtimit në Shqi-
përi dhe të mënjanonin si zgjerimin e zonës franceze të
pushtimit, ashtu edhe futjen në kufijtë e shtetit shqiptar
të ushtrisë serbe. Qeveria e Romës synonte të paraqitej
kështu në Konferencën e Paqes, ku do të ndahej «plaçka»,
me pozita sa më të forta dhe t'i diktonte Lëvizjes Kombë-
tare Shqiptare platformën e saj politike skllavëruese.

Nga fillimi i shtatorit 1918 trupat italiane, që ishin ende
në Vjosë, përparuan drejt Veriut në ndjekje të ushtrive
austro-hungareze që tërhiqeshin, dhe në fund të tetorit
arritën në Shkodër duke u shtrirë në pjesën më të madhe
të Shqipërisë. Rrethet e Korçës dhe të Pogradecit mbetën
nën pushtimin dhe administrimin e trupave franceze, kur-
se forcat ushtarake serbe hynë brenda kufijve të shtetit
shqiptar dhe u vendosën në «vijën strategjike» që përmbli-

dhte për afërsisht krahinën e Peshkopisë dhe të Kukësit si edhe Malësitë e Kelmendit e të Gjakovës. Administrimi i qytetit të Shkodrës, ku hynë më parë trupat serbe dhe pastaj ato italiane, iu besua një garnizoni ushtarak ndër-aleat, nën komandën e gjeneralit francez B. de Furtu (Bardi de Fourtou), i përbërë nga reparte franceze, italiane dhe angleze.

Lufta e Parë Botërore, në të cilën morën pjesë 74 milionë ushtarë mbaroi në nëntor 1918. Ajo i kushtoi botës 10 milionë të vrarë dhe 20 milionë të plagosur.

Mbarimi i kësaj lufte me fitoren e fuqive aleate të Antantës dhe të fuqisë shoqe — ShBA, e gjeti Shqipërinë jo vetëm të copëtuar politikisht dhe të pushtuar nga forcat e armatosura të disa fuqive fituese, por edhe në një gjendje të vajtueshme ekonomike. Veprimet luftarake që u zhvilluan mbi truallin shqiptar, i sollën vendit shkatërrime të mëdha. Të vdekurit nga zjarri i luftës, nga uria dhe nga sëmundjet epidemike, sidomos nga gripi spanjoll, llogariten në dhjetëra mijë vetë. Mbarimi i luftës e gjeti Shqipërinë me një shumicë fshatrash të djegura e të rrënuara dhe me një bujqësi e blegtori të shkatërruar nga zhvillimi i luftimeve dhe nga grabitjet e pushtuesve. Efektivi i ushtrive të huaja në Shqipëri në vitet 1916-18 arriti në afër një çerek milioni ushtarë dhe furnizimi i tyre me ushqime u bë kryesisht me prodhimet bujqësore e blegtorale të vendit.

Në kohën e tërheqjes nga Shqipëria komanda austro-hungareze e pushtimit vuri dorë edhe mbi të gjithë shumën në të holla të depozituara nga Drejtoria e Përgjithshme e Financave në degën e Bankës së Vjenës për Shkodrën si edhe mbi shumat që ekzistonin në zyrat financiare të prefekturave e të nënprefekturave të zonës së saj të pushtimit. Përveç kësaj, kartmonedhat e shumta që Austro-Hungaria dhe fuqitë e tjera pushtuese kishin hedhur në qarkullim u zhvleftësuan në masa të ndryshme dhe kjo e vështirësoi edhe më shumë gjendjen ekonomike të masave popullore. Në qarkullimin e monedhës pushtuesit ndoqën një politikë të tillë grabitqare që u krijoi atyre mundësinë të grumbullonin parat në ar dhe argjend që kishte popullsia e vendit. Nga lufta përfitoi edhe borgjezia shqiptare, sidomos shtresat e larta të saj, të cilat, si rezultat i ngritjes së madhe të çmimeve dhe i shumë spekulimeve të tjera, grumbulluan në duart e tyre kapitale të konsiderueshme monetare.

Rrymat politike

në lëvizjen kombëtare

Mbarimi i luftës shtroi përpara popullit shqiptar domosdoshmërinë e mobilizimit të tij për të siguruar pavarësinë e Shqipërisë dhe ruajtjen e tërësisë tokësore të shtetit shqiptar, që ishin atëherë problemet politike më të ngutshme e jetësore. Shqipëria ishte përsëri në rrezik të copëtohej midis shteteve fqinje simbas planeve të fuqive imperialiste fituese të luftës, që synonin të diktonin vullnetin e tyre mbi hartën politike të botës.

Rreziku i madh që i kanosej vendit u ndje thellë në gjithë popullin shqiptar, i cili u vu menjëherë në lëvizje për të mbrojtur të drejtat e tij kombëtare. Organizatorët kryesorë të kësaj lëvizjeje u bënë intelektualët borgjezë patriotë, të cilët në përgjithësi drejtonin organizatat si dhe shtypin kombëtar shqiptar brenda dhe jashtë vendit. Në fund të luftës filloi të aktivizohej më shumë dhe të zgjeronte veprimtarinë e tij ilegale komiteti i fshehtë i krijuar në Shkodër qysh në 1915. Anëtarë të këtij komiteti formuan më 7 nëntor 1918 komitetin «Mbrojtja kombëtare e Kosovës» me qendër në Shkodër, i cili filloi të vepronte legalisht. Drejtuesit e këtijre komiteteve si Eshref Frashëri, Hoxha Kadriu, Sotir Peci, Sali Nivica, Bedri Pejani etj., i vunë vetes si detyrë të luftonin për çlirimin kombëtar të vendit. Komiteti i «Mbrojtjes kombëtare të Kosovës», në të cilin bënin pjesë kryesisht të mërguarit politikë kosovarë që ndodheshin në Shqipëri, i kishte vënë vetes si detyrë të veçantë të luftonte edhe për çlirimin e Kosovës dhe bashkimin e saj me Shqipërinë. Dy komitetet e mësipërme filluan të botonin në Shkodër, në janar 1919, nën redaktimin e S. Nivicës, gazetën e përjavshme «Populli».

Në qytete të ndryshme të vendit filluan të aktivizoheshin edhe klube e shoqëri të tjera patriotike. Legalisht ato merreshin me veprimtari kulturore-arsimore kurse akti-

Hoxhë Kadri Prishtinë

vitetin e tyre politik në mbrojtje të të drejtave kombëtare e kryenin fshehurazi nga pushtuesit. Ato e shtrinë veprimtarinë e tyre edhe në fshat e drejtoheshin zakonisht nga elementët demokratë e revolucionarë, të rinj në moshë, si Avni Rustemi, Halim Xheleja etj.

Një veprimtari të gjerë patriotike zhvilluan në këtë kohë Federata panshqiptare «Vatra» dhe «Partia politike kombëtare» në ShBA si dhe kolonitë e tjera e grupet shqiptare jashtë vendit si në Rumani, Turqi, Zvicër, Egjipt etj. Shtypi i këtyre organizatave dhe i shoqërive luajti një rol të rëndësishëm në luftën për të siguruar të drejtat kombëtare, në demaskimin e propagandës së huaj dhe në organizimin e qëndresës.

Përveç forcave përparimtare në mbarim të luftës u aktivizuan edhe rrethet çifligare e klerikale, të cilat kërkonin të mbronin interesat e tyre që lidheshin me të ardhmen politike të vendit. Kjo lëvizje e gjerë forcash heterogjene solli me vete edhe pikëpamje e qëndrime të ndryshme. Për rrjedhim Lëvizja Kombëtare Shqiptare në këtë etapë nuk arriti të bashkërendonte veprimet e saj dhe të gjente

Sali Nivica

një platformë politike të përbashkët që diktohej nga hapja së afërmi e Konferencës së Paqes.

Të gjitha grupet politike, pavarësisht nga përbërja e tyre shoqërore, kërkonin ta mënjanonin kontrollin ndërkombëtar mbi shtetin e pavarur shqiptar nga ana e Fuqive të Mëdha, sikundër kishte vendosur Konferenca e Ambasadorëve më 1913. Kjo formë vartësie që cenonte pavarësinë e Shqipërisë, ishte bërë një pengesë serioze edhe për konsolidimin e shtetit shqiptar të paraluftës dhe kishte paralizuar të gjitha përpjekjet që patriotët kishin bërë atëherë në

këtë drejtim. Por në përcaktimin e statusit të ri juridik të shtetit shqiptar që do t'i paraqitej Konferencës, u mbajtën qëndrime të ndryshme. Rrethet që shprehnin vullnin

patriotik dhe urrejtjen antiimperialiste të masave popullore ishin për statusin e një shteti plotësisht të pavarur, ose, siç shkruante gazeta «Koha e re» që doli në Shkodër në janar 1919 nën drejtimin e Nikolla Ivanajt, për një shtet shqiptar «pa proteksione, pa kapitulacione dhe pa kolonizacione të asnjë skaji». Në këto pozita qëndronin organizatat politike, në përgjithësi, dhe klubet e shoqëritë patriotike brenda vendit. Për rrethe të tjera, që shprehnin pikëpamjen e një pjese të borgjezisë, të çifligareve dhe klerikëve, shteti i pavarur shqiptar i pasluftës duhej të kalonte nga kontrolli kolektiv i fuqive nën «mbrojtjen» e vetme të ndonjërës prej tyre.

Në mbarim të luftës u kristalizuan kështu dy rryma politike: njëra shprehej për një shtet shqiptar plotësisht të pavarur, duke u mbështetur në idenë që shqiptarët i kishin të gjitha mundësitë ta ngrinin dhe ta drejtonin vetë shtetin e tyre të pavarur, pa qenë nevoja e vënies së tij nën tutelën e ndonjë fuqie të huaj, të ashtuquajtur «protektore». Kjo detyrë lehtësohej tani nga fakti se reaksioni anti-kombëtar i elementëve turkomanë, me shembjen e Perandorisë Turke, ishte mënjanuar, ndërsa në radhët e elementëve grekomanë kishte ndodhur një diferencim i madh. Një pjesë e mirë e tyre, që kishin njohur nga afër shtypjen e pushtesve grekë, kishin përqaftuar kauzën kombëtare shqiptare. Rrjedhimisht masat popullore ishin tani në gjendje të luftonin më të bashkuara se më parë për të mbrojtur shtetin e tyre nga veprimet armiqësore që mund të organizoheshin kundër tij. Duke mbrojtur këtë pikëpamje, gazeta «Populli» shkruante: «Shqipnia ka me u vënë e duhet të vihet në rregull vetëm prej nesh. Shqipninë kanë me e drejtue e duhet ta drejtojnë shqiptarët. Sado e randë qi mund të jetë kjo punë, ka për t'u mbartë, sado të vështira që mund të mendohen konsekuencat e saj kanë me u durue prej nesh se asht puna e jonë, se këtu e kështu asht shpëtimi ynë... E me të huejt, — vazhdonte të shkruante ajo duke kritikuar pikëpamjen e përfaqësuesve të rrymës tjetër, — na duhet me folë drejt, nuk mundim t'i ujdësim hesapet», sepse «cilido që të jetë, i hueji asht gjithmonë i huej».

Rryma tjetër mendonte t'i kërkonte Konferencës së Paqes vendosjen e shtetit të pavarur shqiptar nën «mbrojtjen» e ndonjërës prej fuqive fituese. Bartësit e kësaj pikëpamjeje, përveç rrezikut të jashtëm, kishin edhe frikë se mos shpërthenin përsëri në Shqipëri lëvizje fshatare me karakter politik e shoqëror si ajo gjatë regjimit të Vidit, në një kohë kur nuk do të ishin në gjendje t'i shtypnin ato

me forcat e brendshme. Prandaj kusht i domosdoshëm për ekzistencën dhe konsolidimin e shtetit shqiptar të pasluftës ishte, sipas tyre, prania në Shqipëri, për një kohë të caktuar, deri sa ajo të mëkëmbej e të krijonte forcat e saj të armatosura, e një kontingjenti trupash ushtarake të një fuqie të huaj që do të ishte gjoja e interesuar ta «përkrahte» Shqipërinë dhe ta «mbronte» atë në hapat e parë të jetës së saj. Me këtë qëndrim ata shprehnin, nga njëra anë, mosbesimin e një pjese të borgjezisë shqiptare ndaj pjekurisë politike të masave fshatare dhe, nga ana tjetër, frikën e çifligarëve e të borgjezisë konservatore nga lëvizjet popullore revolucionare, të cilat ata ishin gati t'i shtypnin me ndihmën e forcave të huaja. Një pjesë e përfaqësuesve të kësaj rryme, duke e ndjerë rrezikun që vinte nga vendet fqinje, ishin për një fuqi të largët që të mos kishte interesa politike dhe territoriale në Shqipëri. Të tjerët që shikonin kryesisht rrezikun e dy fqinjëve ballkanikë, Jugosllavisë e Greqisë, anonin nga Italia, të cilën e shikonin si fuqinë e vetme fituese të interesuar drejtpërdrejt për ekzistencën e një shteti shqiptar me kufi sa më të gjerë, si element «ekuilibri» në Ballkan. Ndër këta të fundit bënte pjesë edhe grupi i përbërë prej Turhan Pashë Përmetit, Syrja Bej Vlorës, Visarion Dodanit, Eqrem Bej Libohovës, Dr. Gaqi Adhamidhit etj., të cilët gjatë luftës kishin qëndruar në Zvicër. Më 12 tetor 1918 ata i drejtuan ministrit italian të Punëve të Jashtme një memorandum me anën e të cilit i njihnin Italisë rolin e «protektorit» dhe i kërkonin asaj të interesohej pranë fuqive të tjera fituese që t'u lejohej përfaqësuesve shqiptarë të paraqitnin kërkesat e tyre në Konferencën e Paqes.

Formimi i qeverisë së përkohshme të Durrësit

Ndonëse me pikëpamje të ndryshme, grupet politike brenda e jashtë vendit u bashkuan përkohësisht me një kërkesë të ngutshme — me atë të formimit të një qeverie shqiptare. Ato arritën, gjithashtu, në mendimin e përbashkët se duhej mbledhur sa më parë një kongres me përfaqësues nga të gjitha krahinat për zgjedhjen e kësaj qeverie, në mënyrë që kjo e fundit të kishte të drejtën të përfaqësonte popullin shqiptar dhe të fliste në emër të tij. Kjo kërkonte që pushtuesit italianë, të cilët kishin zënë pjesën më të madhe të vendit, të miratonin idenë e formimit të kësaj qeverie dhe të lejonin ngritjen e saj. Në këtë

drejtim qeverisë së Romës i ishin paraqitur e vazhdonin t'i paraqiteshin shumë kërkesa nga brenda dhe jashtë vendit.

Me mbarimin e Luftës së Parë Botërore, edhe qeverisë italiane i nevojitej një organ qeveritar shqiptar, përfaqësuesit e të cilit të paraqiteshin në Konferencën e Paqes, që do të hapej së shpejti dhe të luanin atje rolin që do t'u diktonin qeveritarët e Romës. Ky organ, sipas Romës, nuk duhej të ishte një qeveri e një vendi sovran që të vepronte në mënyrë të pavarur, në mbrojtje të interesave kombëtare të Shqipërisë, sikundër kërkonin rrethet patriotike shqiptare, por një kukull në dorë të qeverisë italiane, e cila të quhej «këshill» apo «komitet kombëtar». Dhe që të luante një rol të tillë ai duhej të formohej, siç udhëzonte Soninoja më 30 nëntor 1918, nga shqiptarë «besnikë» të Italisë dhe «me autoritetet në të gjithë Shqipërinë e pushtuar prej italianëve, me përjashtim të Vlorës dhe të hinterlandit të saj».

Me porosi që të formonin këtë «këshill», në fillim të dhjetorit erdhën në Shqipëri Myfit Bej Libohova, Mehmet Konica, Mustafa Kruja, e persona të tjerë, të cilët gjatë muajit nëntor ishin grumbulluar në Romë për t'u këshilluar me qeverinë italiane.

Në këtë kohë, në Shqipëri lëvizja për mbrojtjen e të drejtave kombëtare kundër planeve imperialiste të pushtuesve italianë dhe të fqinjëve të tjerë po rritej gjithnjë e më shumë. Përvjetori i Shpalljes së Pavarësisë, 28 nëntori 1918, u përkujtua gati në të gjitha qendrat kryesore të vendit. Me këtë rast u organizuan manifestime popullore patriotike. Manifestimi më i fuqishëm ishte ai i Vlorës, të cilën italianët e administronin sikur të ishte shndërruar përfundimisht në një krahinë të mbretërisë italiane. Pohimet që bëri atë ditë në Vlorë Avni Rustemi, që ishte një nga udhëheqësit e manifestimit, shprehnin vendosmërinë e rretheve demokratike e revolucionare shqiptare për të organizuar popullin shqiptar në një luftë të vendosur kundër planeve antishqiptare të qeverisë së Romës. «Toka e bekuar e Vlorës dhe e tërë Shqipërisë, — pohoi ai, — është e jona në të cilën duhet të rrojmë të lirë dhe asnjë fuqi nuk mund të na ndalojë dot nga ky qëllim».

Ndërkaq, edhe lëvizja për organizimin e një kongresi prej nga do të dilte qeveria ishte zgjeruar në gjithë vendin.

Nismat e marra në anë të ndryshme shpunë më në fund në caktimin e ish-kryeqytetit të Shqipërisë, të Durrësit, si vendin më të përshtatshëm për mbledhjen e tij.

Kongresi i Durrësit u hap më 25 dhjetor. Në të morën

pjesë mbi 50 delegatë, që përfaqësonin të gjitha krahinat e vendit të pushtuara nga italianët, me përjashtim të krahinës së Vlorës, delegatët e së cilës, komanda pushtuese italiane, i ndaloi të merrnin pjesë. Në kongres nuk përfaqësoheshin, gjithashtu, krahinat e Lumës e të Peshkopisë, që ndodheshin nën pushtimin serb, dhe të Korçës e Pogradecit, që ishin nën atë francez.

Kongresi si pikë të parë të rendit të ditës pati formimin e një komiteti, të diktuar prej personave të ardhur nga Italia në përshtatje me porosinë e qeverisë së Romës. Megjithatë, ai nuk i zhvilloi punimet në frymën e bindjes së verbër dhe të nënshtimit që kërkonin pushtuesit italianë, por në një mënyrë pak a shumë të pavarur, dhe në kundërshtim me synimet e tyre politike. Në mos për të gjithë delegatët, për shumicën e tyre ishte bërë tanimë e qartë, nga botimi i përmbajtjes së Traktatit të fshehtë të Londrës, se qeveria e Romës, duke dashur të aneksonte krahinën e Vlorës, nuk do të luante rolin e «mbrojtësit» të Shqipërisë nga rreziku i dy monarkive ballkanike fqinjë, sikundër propagandonte me aq bujë, por do të bëhej varrmihësi kryesor i saj. Prandaj të pranishmit në kongres shprehën zemërimin që nuk shikonin midis tyre delegatët e të gjitha krahinave të Shqipërisë së 1913-s, të cilat i quanin «pjesë të pandara të saj duke përfshirë aty edhe Vlorën».

Përfaqësuesit e borgjezisë dhe të çifligarëve të mbledhur në Durrës, duke dashur pastaj të shtinin në dorë pushtetin dhe nën shtytjen e lëvizjes popullore çlirimtare, nuk e miratuan pikën e parë të rendit të ditës. Të mbështetur në parimin e «vetëvendosjes» dhe sidomos në vendimet e Konferencës së Ambasadorëve të vitit 1913, ata formuan jo një komitet, por një qeveri të përkohshme. Me këtë mënyrë ata mendonin se i hiqnin të drejtën edhe «qeverisë» së E.Toptanit në Selanik, që gëzonte përkrahjen e shteteve fqinjë, veçanërisht të Jugosllavisë dhe të Francës, për t'u paraqitur si qeveri legale shqiptare e për të folur në emër të popullit shqiptar.

Kongresi më 27 dhjetor vendosi të formohej edhe një pleqësi (Senat), si organ këshillues i qeverisë, i cili do të thirrej, një herë në dy muaj.

Delegatët e mbledhur në Durrës hartuan një program politik me karakter të përgjithshëm. Ata u shprehën për ruajtjen e pavarësisë, të tërësisë tokësore të shtetit shqiptar dhe për rishikimin e kufijve të 1913-ës në dobi të tij. Për çështjet që lidheshin me statusin juridik të këtij shteti dhe animin politik ndaj njërës apo tjetrës fuqi fituese, për të

cilat, kishte mosmarrëveshje, ata vepruan, siç del nga përbërja e qeverisë dhe e delegacionit, në mënyrë të heshtur dhe në kompromis me njëri-tjetrin. Qeveria e përkohshme që doli nga Kongresi i Durrësit përbëhej prej 14 anëtarësh, një pjesë e mirë e të cilëve si kryeministri Turhan Pashë Përmeti, Myfit Bej Libohova, kleriku katolik Luigj Bumçi, Mustafa Kruja etj. anonin nga Italia, kurse pjesa tjetër si Dr. Mihal Turtulli e Mehmet Konica ishin kundër këtij orientimi. Edhe delegacioni që u zgjodh midis anëtarëve të qeverisë për t'i paraqitur Konferencës së Paqes në Paris kërkesat kombëtare shqiptare dhe për t'i mbrojtur ato, përbëhej nga përfaqësues të këtyre dy grupimeve politike. Delegacioni kryesohej nga vetë kryeministri.

4. ÇËSHTJA SHQIPTARE NË KONFERENCËN E PAQES NË PARIS

Planet antishqiptare të Konferencës së Paqes (janar 1919 — janar 1920)

Për të përfunduar traktatet e paqes me vendet e mundura dhe për të sistemuar interesat e tyre të pasluftës, pesë fuqitë e mëdha fituese organizuan Konferencën e Paqes, e cila u hap zyrtarisht në Paris më 18 janar 1919. ShBA, Anglia, Franca, Italia dhe Japonia u përpoqën të ndanin botën sipas interesave të tyre imperialiste dhe njëkohësisht të përmbysnin pushtetin sovjetik që ishte vendosur në Rusi. Parisi ishte bërë, siç shkruante atëherë V.I.Lenini, «qendra e aleancës botërore të imperialistëve»¹.

Vëmendja e popullit shqiptar u drejtua në fillim te kjo Konferencë me shpresë se në të do të gjenin një zgjidhje të drejtë kërkesat e tij kombëtare. Por këto kërkesa nuk gjetën në Paris asnjë mbështetje. Përkundrazi, të tri fuqitë kryesore fituese të luftës, Franca, Anglia dhe ShBA, e trajtuan problemin shqiptar jo si një problem më vete, por e panë Shqipërinë si një «plaçkë tregu» për të kënaqur synimet grabitqare të Italisë, Greqisë e Jugosllavisë, në përshatje me planet e tyre të përgjithshme imperialiste.

Qeveria e Romës donte të siguronte zotërimin e Vlorës dhe protektoratin mbi «shtetin autonom shqiptar», që do

1) V. I. Lenin. *Veprat*, vëll. 30, f. 10.